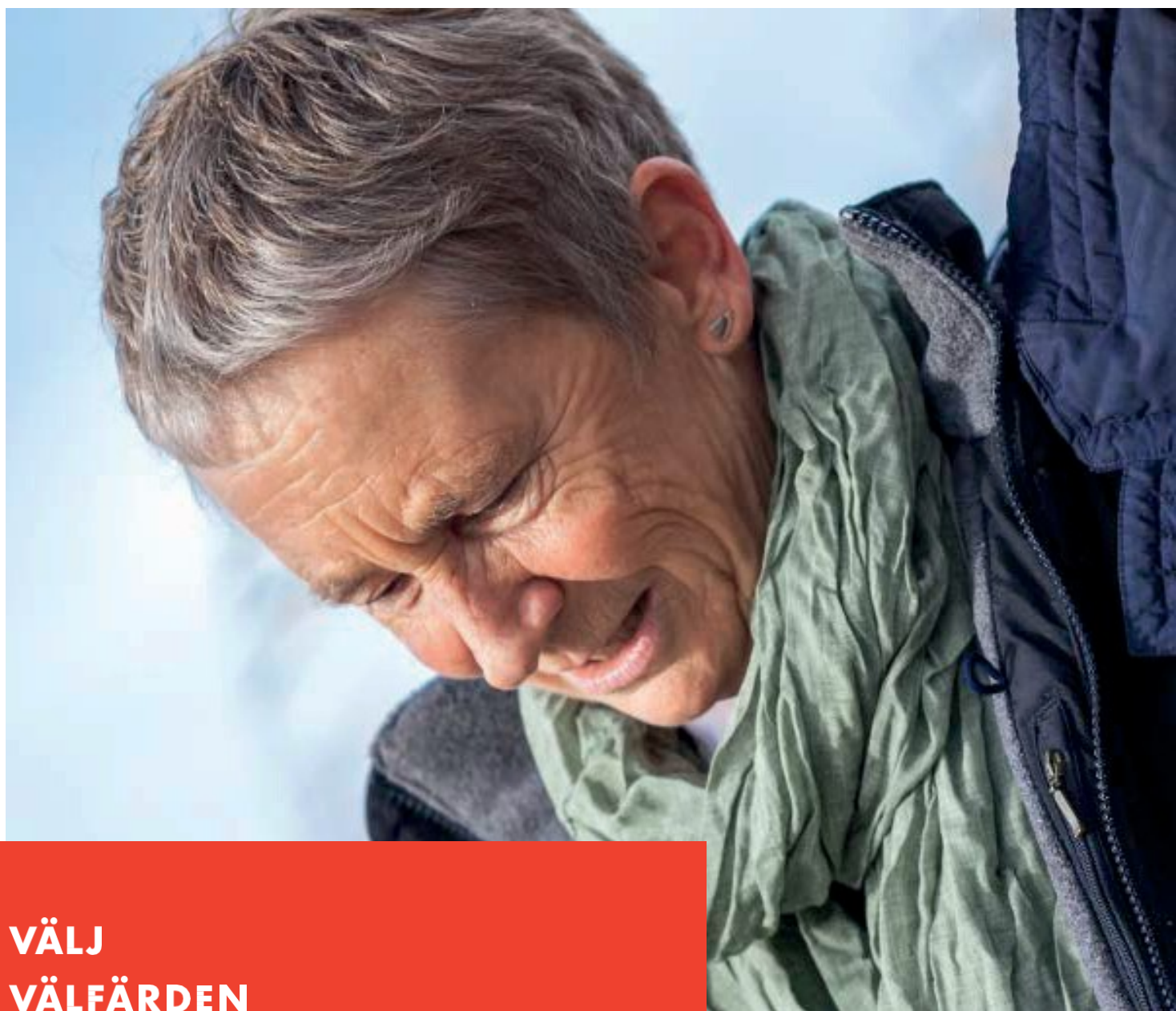

Pensionen – en kvinnofälla

En rapport om kommunalares pensioner

**VÄLJ
VÄLFÄRDEN**

2015

Pensionen – en kvinnofälla

Rapporten har tagits fram i samarbete mellan Kommunal och Svenska Kommunalpensionärernas förbund (SKPF)

Rapporten är skriven av Annakarin Wall.
Intervjuerna är gjorda av Karin Kristiansson.

Innehåll

Sammanfattning	4
1. Inledning	7
Varför en rapport om pensioner?	7
Statistik och intervjuer	7
Rapportens olika delar	9
2. Tvåsamhet en förutsättning för kvinnor att klara sig ekonomiskt som pensionärer	10
Deltid är normen för kvinnor	11
Tvåsamhet en förutsättning för att få ihop det ekonomiskt	13
Pensionsålder	15
Orka jobba till 65?	16
3. Hur ser den ekonomiska situationen ut för kommunalare som är pensionärer?	18
Den totala pensionen	18
Garantipensionen	25
Tjänstepensionen	29
4. Bostadstillägg	33
5. Avslutande diskussion	36
Yrkeslivet	36
Pensionssystemet	38
6. Krav	40
7. Litteraturförteckning	42
Bilaga 1	43
Det nya pensionssystemet	43
Pensionssystemets grunder	44

Sammanfattning

Fackförbundet Kommunal har tillsammans med Svenska Kommunalpensionärernas Förbund (SKPF) tagit fram statistik över hur den ekonomiska situationen ser ut för dem som tidigare arbetat inom Kommunals yrken men som nu är pensionärer. I denna rapport redovisas siffror för pensionärernas totala pension, garantipension, tjänstepension samt bostadstillägg. Utöver statistikgenomgången har även 50 pensionärer (40 kvinnor och 10 män) som är medlemmar i SKPF intervjuats dels om hur de upplevde övergången från lön till pension, dels om de ekonomiska förutsättningarna för ett drägligt liv på äldre dagar.

Nedan följer först en kort sammanfattning av de viktigaste slutsatserna i rapporten. Därefter följer ett antal förändringar som Kommunal och SKPF föreslår för att förbättra den ekonomiska situationen för kommande och nuvarande pensionärer.

Kvinnor och män lever i olika ekonomiska verkligheter som pensionärer.

Kvinnor som är medlemmar i SKPF får i genomsnitt ut 11 500 kronor i månaden före skatt i total pension, det vill säga allmän pension, tjänstepension och privat pensionssparande. Motsvarande siffra för män som är medlemmar i SKPF är 15 300 kronor i månaden. På riksnivå, det vill säga för alla som är 65 år och äldre i Sverige, är motsvarande summor 12 100 kronor i månaden för kvinnor och 18 250 kronor i månaden för män. Den stora skillnaden gällande inkomst från pension finns framför allt mellan kvinnor och män.

Mer än var tionde kvinna mellan 65 och 69 år som är medlem i SKPF har en total pension på 100 000 kronor eller mindre per år.

Detta motsvarar cirka 8 350 kronor i månaden före skatt. Nästa var fjärde man i Sverige mellan 65 och 69 års ålder har en total pension på 300 000 kronor eller mer per år, vilket motsvarar minst 25 000 kronor i månaden före skatt.

Trots att många av de kvinnor som är medlemmar i SKPF har ett långt arbetsliv bakom sig är hela sju av tio beroende av garantipension.

Sex av tio kvinnor i Sverige som är 65 år eller äldre är beroende av garantipension. Garantipension finns som ett komplement till den allmänna pensionen för dem som arbetat lite eller inte alls.

Pensionen är en reflektion av ett ojämnt yrkes- och familjeliv.

Den stora ekonomiska skillnaden mellan kvinnor och män som är 65 år eller äldre är en konsekvens av att kvinnor generellt sett har haft lägre löner än män och att de i mycket större utsträckning än männen har arbetat deltid. Kvinnor har också tagit, och tar fortfarande i dag, ett betydligt större ansvar för barn och hem än vad männen gör. Obetalt hemarbete ger ingen pension.

Nästan alla SKPF:s medlemmar har tjänstepension. Det är positivt att en så pass stor andel av SKPF:s medlemmar, både kvinnor och män, har tjänstepension, eftersom den är en viktig del av den totala pensionen. Däremot skiljer det sig åt vad kvinnor och män får ut i månaden från sin tjänstepension. I genomsnitt får kvinnorna ut 1 900 kronor i månaden i tjänstepension medan motsvarande siffra för männen är 2 650 kronor i månaden.

På riksnivå får män ut nästan dubbelt så mycket som kvinnor i tjänstepension. De flesta pensionärer har tjänstepension. Däremot skiljer det sig stort åt vad kvinnor och män får ut i månaden. Kvinnor som har tjänstepension får ut 2 600 kronor i månaden i genomsnitt. Motsvarande summa för män är 5 000 kronor i månaden, det vill säga nästan dubbelt så mycket.

Trots låg pension har bara var femte medlem i SKPF bostadstillägg. Av SKPF:s medlemmar har var femte kvinna och var tionde man bostadstillägg. På riksnivå ser siffrorna ungefär likadana ut. Riksrevisionen uppskattar att drygt 140 000 personer har rätt till bostadstillägg utan att de får ta del av förmånen.

Kvinnor har arbetat deltid medan män har arbetat heltid. Det berättar de pensionärer som intervjuats. Samtliga tio intervjuade män hade arbetat heltid under sitt yrkesliv. Kvinnorna hade däremot arbetat deltid när barnen var små, dels för att orka med det dubbelarbete som yrkesarbete och ansvar för barn innebär, dels för att de var trötta de sista åren innan de gick i pension.

Flera av kvinnorna uppger att de inte klarar sig på endast sin pension. Kvinnorna har i stället andra inkomster, exempelvis pengar från arv eller någon privat försäkring, för att klara sin försörjning. En av kvinnorna uttrycker sig så här: "Skulle verkligen inte klara mig på bara min pension, det blev platt fall att gå i pension och jag fick cirka 6 000, lever på ett arv från min mamma." Många av kvinnorna uttrycker att man behöver vara två i hushållet för att klara sig ekonomiskt. En kvinna säger: "Skulle jag vara ensam skulle det inte gå."

Tio av de intervjuade gick i pension tidigare än vid 65 års ålder på grund av kroppsmärta och sjukdom. Mycket pekar på att människor måste arbeta längre för att få en skälig pension. Samtidigt visar forskningen att personer som arbetar i yrken som kräver mycket social kontakt med vårdtagare eller kunder, så kallade kontaktyrken, löper större risk att behöva lämna arbetslivet i förtid, det vill säga före 65 års ålder. Möjligheten att arbeta fram till 65 år (och längre) är med andra ord ojämnt fördelad. Personer med högre utbildning stannar längre i arbetslivet än lågutbildade.

Rapporten visar att den ekonomiska situationen som pensionär ser olika ut för kvinnor och män, och sämst ut kommer de kvinnor som är medlemmar i SKPF.

För att förbättra kvinnors ekonomiska situation som pensionärer behövs åtgärder både i yrkeslivet och inom pensionssystemet. I yrkeslivet är det viktigt att skapa förutsättningar för Kommunals medlemmar att arbeta heltid. Inom pensionssystemet vill Kommunal framför allt lyfta fram behovet av att höja avgiften.

Kommunal och SKPF ställer gemensamt följande krav:

1. Inför rätt till heltid. Heltid ska vara en rättighet på arbetsmarknaden. På sikt ska heltidsanställning vara normen på svensk arbetsmarknad, i arbetaryrken såväl som i tjänstemannayrken.

2. Arbeta för jämställda löner. Den konkurrensutsatta industrin ska vara lönenormerande även fortsättningsvis, men värdediskriminerade och felavlönade kvinnodominerade yrken och branscher måste släppas fram och få löneökningar som gör att de kan komma i kapp männen.

3. Tredela föräldraförsäkringen. Kvinnor är föräldralediga på hel- eller deltid i 15,3 månader. Motsvarande siffra för män är 3,8 månader. För att öka kvinnors heltidsarbete krävs en normförändring där män tar ett större ansvar för barn och hem. En hjälp på vägen för att skapa en sådan normförskjutning är att en tredjedel av föräldrapenningdagarna öronmärks till vardera föräldern.

4. Förebygg ohälsosam arbetsbelastning. Att minska arbetsmängden eller öka bemanningen är exempel på åtgärder som kan förebygga en ohälsosam arbetsbelastning. Arbetsgivaren ska organisera och planera arbetet så att det ger kontroll över arbetsituationen. Det är viktigt att förutsättningar skapas så att anställda orkar arbeta längre.

5. Kräv kollektivavtal vid upphandling. Vid all upphandling av tjänster och byggtreprenader ska upphandlande myndigheter ställa krav på kollektivavtal med en svensk facklig organisation som organiserar arbetstagarna i den aktuella branschen, eller så ska anbudsgivaren kunna visa att denna tillämpar löner och anställningsvillkor som ligger på minst samma nivå som ett centralt kollektivavtal. Detta ska gälla även om arbetet läggs ut på någon annan part.

6. Stärk finansieringen av den allmänna pensionen. En åtgärd är att höja avgiften. Den demografiska utvecklingen har medfört att pensionerna sänkts jämfört med den nivå som ansågs önskvärd när det i mitten av 1990-talet bestämdes att avgiften skulle vara 18,5 procent. En höjning av avgiften kan i någon mån kompensera för denna sänkning och framför allt minska risken för att pensionerna faller ytterligare.

7. Inkomstindexera garantipensionen. Allt för många kvinnor är helt eller delvis beroende av garantipension. För att de inte ska halka efter i den ekonomiska utvecklingen i samhället bör garantipensionen följa löneutvecklingen.

8. Lön och pension ska beskattas lika. Lön och pension ska beskattas på samma sätt. Därför bör skatt på pension vara i nivå med skatt som betalas på löneinkomst.

9. Informera om och förenkla ansökningsförfarandet för bostadstillägg. Riksrevisionen uppskattar att cirka 140 000 pensionärer har rätt till bostadstillägg utan att de får ta del av förmånen. Informationen om bostadstillägget måste förbättras och ansökningsförfarandet förenklas.

1. Inledning

Varför en rapport om pensioner?

Idén till den här rapporten väcktes när Fredrika Bremerförbundet publicerade siffror som visade att hälften av de kvinnor som går i pension i dag helt eller delvis är beroende av garantipension, det vill säga den pension som finns till för dem som har arbetat lite eller inte arbetat alls. I en debattartikel i Expressen lyftes det fram att hälften av alla svenska kvinnor kommer att få klara sig på mellan 4 000 och 8 000 kronor per månad efter skatt – en summa som för många knappt räcker till att betala hyran.¹⁾

När dessa siffror publicerades väcktes en oroande känsla att många av dem som är medlemmar i Kommunal och som nu går i pension kommer ha mycket låga pensioner, trots att de har ett långt yrkesliv bakom sig. Omfattande deltidsarbete och låga löner kommer att sätta sina avtryck i pensionskuvertet.

För att ta reda på hur den ekonomiska situationen ser ut för dem som tidigare varit medlemmar i Kommunal och nu är pensionärer kontaktades Svenska Kommunalpensionärernas förbund (SKPF). SKPF är öppet för alla som har någon form av pension men många av medlemmarna har under sitt yrkesliv varit medlemmar i Kommunal. Eftersom Kommunal inte organiserar pensionärer har detta samarbete varit ovärderligt för att söka svaret på hur den ekonomiska situationen ser ut för dem som tidigare varit medlemmar i Kommunal. Blev pensionsreformen en fattigdomsfälla för Kommunals kvinnor?

Statistik och intervjuer

Under våren har Kommunal och SKPF tillsammans tagit fram siffror över den ekonomiska situationen för de personer som tidigare varit medlemmar i Kommunal men som nu har gått i pension. Undersökningen genomfördes med hjälp av Statistiska centralbyrån (SCB) och grundar sig på över 150 000 medlemmar i SKPF – drygt 25 000 män och cirka 125 000 kvinnor. Kommunal har drygt 510 000 medlemmar, varav 81 procent är kvinnor. Eftersom Kommunal inte organiserar pensionärer var detta tillvägagångssätt sannolikt det bästa för att ge en bild av vad en medlem i Kommunal kan räkna med att få in pension.

I resultatet från databearbetningen redovisas SKPFs medlemmar dels separat, dels i relation till hela riket. Siffrorna är framräknade för personer som är 65 år eller äldre. Cirka 128 000 av SKPFs medlemmar är 65 år eller äldre: drygt 18 procent av

1) <http://www.expressen.se/debatt/ojamstalldhet-tills-doden-skiljer-oss-at/>. 16 maj 2013

dem är män. I jämförelsegruppen för hela riket ingår drygt 1 830 000 personer som är 65 år eller äldre: 45 procent av dem är män.

Det finns ingen officiell pensionsålder i Sverige i dag, men de flesta går eller har redan gått i pension vid 65 års ålder. Därför grundar sig statistiken i rapporten på dem som är just 65 år eller äldre. Ytterligare skäl att inte ha med dem som är under 65 år är att vi vill undvika att få med dem som har sjukersättning samt att garantipension och bostadstillägg betalas ut först vid 65 års ålder.

En del av siffrorna i rapporten redovisar medelvärdet för alla pensionärer som är 65 år eller äldre medan andra siffror endast redovisar resultatet för dem som har en viss ersättning, exempelvis bostadstillägg. Vilket av dessa två alternativ som gäller respektive uppgift redovisas löpande i texten.

De siffror som redovisas i rapporten är garantipension, tjänstepension, total pension samt bostadstillägg. Det privata pensionssparandet, både för Kommunals medlemmar och SKPF:s medlemmar, kommer att utredas närmare 2015. I denna rapport finns visserligen det privata pensionssparandet med som en del av den totala pensionen men sparandet lyfts inte ut och diskuteras separat.

Det finns självklart en hel rad andra frågor som rör pension och pensionssystemet som Kommunal har som ambition att utreda framöver. En sådan fråga rör de medlemmar som inte orkar jobba fram till 65 års ålder och vilka konsekvenser nuvarande system för sjukersättning får för deras pensionsålder och pension. Den frågan berörs i den här rapporten men den behöver få en bättre genomlysning. Andra viktiga frågor att titta närmare på är förutsättningarna för anställda i Kommunals yrken att orka jobba efter 65 års ålder: Hur ser dessa förutsättningar ut i dag? Hur många av SKPF:s medlemmar jobbar efter 65 års ålder? Hur mycket tjänar de?

Kommunal kommer även att undersöka premiepensionssystemet närmare: Bör denna del av den allmänna pensionen vara kvar? Och om den ska vara kvar – hur ska den i sådana fall utformas? SKPF har redan tagit ställning i den frågan och har, tillsammans med de övriga fyra pensionärsorganisationerna, föreslagit att premiepensionsavgiften ska överföras till det nuvarande allmänna pensionssystemet som en förstärkning.

SKPF har tillsammans med övriga fyra rikstäckande pensionärsorganisationer bedrivit ett omfattande utredningsarbete rörande pensionssystemet och kommit med förslag till förändringar.

Utöver den databearbetningen som beskrivits ovan har även 50 av SKPF:s medlemmar (40 kvinnor och 10 män) intervjuats per telefon. Totalt kontaktades 80 pensionärer, varav 30 föll bort för att de antingen inte svarade i telefon eller inte ville delta i undersökningen. För att få en geografisk spridning har vi intervjuat medlemmar som tillhör avdelningarna i Norrtälje, Göteborg, Umeå, Norrköping och Kiruna. Pensionärerna fick bland annat svara på frågor om hur de upplevde övergången från lön till pension samt huruvida de har arbetat del- eller heltid under majoriteten av sitt yrkesliv. Att fler kvinnor än män har intervjuats motiveras av att det är betydligt fler kvinnor än män som är medlemmar i SKPF.

Utöver det ovan nämnda materialet ligger även en rad andra rapporter till grund för analysen. En sammanställning av dessa rapporter och annat material finns i litteraturförteckningen.

Rapportens olika delar

Inledningsvis sammanfattar vi de viktigaste slutsatserna och kraven. I inledningen förklarar vi bakgrunden till rapporten samt det källmaterial som rapporten till stor del vilar på. Kapitel 2 innehåller en berättelse utifrån de intervjuer som genomförts med SKPF:s medlemmar. Därefter följer en fjärde del som beskriver hur den ekonomiska situationen ser ut för pensionärer som är medlemmar i SKPF. Kapitel 4 innehåller siffror kring bostadstillägget.

Rapporten avslutas med en sammanfattande diskussion samt Kommunals och SKPF:s krav för att förbättra den ekonomiska situationen för både nuvarande och kommande pensionärer. En kort historisk beskrivning av pensionssystemet och dess uppbyggnad finns med som bilaga.

2. Tvåsamheten förutsättning för kvinnor att klara sig ekonomiskt som pensionärer

En viktig orsak till att kvinnors sysselsättning och jämställdhet kom upp på den politiska agendan på 1960-talet var att kvinnors arbetskraft behövdes på arbetsmarknaden. Det menar Anita Nyberg ²⁾ i antologin *Arbete och jämställdhet – förändringar under 50 år*. Den ena prognosen efter den andra visade att den ekonomiska tillväxten skulle hotas om problemet med bristen på arbetskraft inte kunde lösas. För att hålla produktionen igång krävdes att gifta kvinnor trädde in på arbetsmarknaden. För att möjliggöra detta krävdes en aktiv arbetsmarknads- och familjepolitik. Bristen på arbetskraft förstärktes genom att arbetstiden förkortades från 47 timmar per vecka (1958) till 40 timmar per vecka (1973). Utöver det infördes även fyra veckors semester. ³⁾

En stark framtidstro, arbetsmarknadens behov av gifta kvinnor och det faktum att gifta kvinnor redan var på väg in på arbetsmarknaden innebar att kvinnornas position stärktes under 1960-talet. Under 1970-talet fortsatte gifta kvinnor och småbarnsmammor att träda in på arbetsmarknaden i allt större antal, vilket var ett resultat av den ökade efterfrågan på arbetskraft som skapades av att den offentliga sektorn utökades, bland annat för att möta den växande efterfrågan på välfärdstjänster. Kvinnornas situation på arbetsmarknaden förändrades därmed dramatiskt. Andelen sysselsatta kvinnor ökade från omkring 50 procent 1961 till 81 procent 1990. Ökningen i andel sysselsatta mammor med barn mellan 0 och 6 år var ännu större – från 37 procent 1963 till omkring 85 procent 1990.

Trenden med stigande sysselsättning för kvinnor och mammor bröts i samband med den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Under senare delen av 1990-talet inleddes visserligen en återhämtning och andelen sysselsatta kvinnor ökade något, men nivån är fortfarande långt ifrån den som rådde 1990. Delvis kan nedgången förklaras med att unga människor studerar längre men arbetslösheten är också högre. ⁴⁾

Framför allt de yngre pensionärerna, ⁵⁾ födda 1938 eller senare, har befunnit sig på en kraftigt expanderande arbetsmarknad. Samtidigt var exempelvis barnomsorgen inte lika utbyggd som i dag, vilket har gjort det svårare för kvinnorna att arbeta heltid eftersom kvinnorna stannade hemma med barnen. Men även om många av de intervjuade kvinnorna stannade hemma med barn under långa perioder började de flesta att arbeta tidigt – några redan när de var 13 år. De allra flesta har ett långt yrkesliv bakom sig men trots det har många av kvinnorna en väldigt låg pension eftersom de har arbetat deltid i yrken där lönerna var låga.

2) Anita Nyberg är professor i genusvetenskap vid Stockholms universitet

3) *Arbete och jämställdhet* (2013), s. 57 – 58

4) *Arbete och jämställdhet* (2013) s. 58.

5) De som är födda 1938 eller senare kommer fortsättningsvis att kallas yngre pensionärer. De som är födda 1937 eller tidigare kommer fortsättningsvis att kallas äldre pensionärer.

Deltid är normen för kvinnor

Av de intervjuade uppger drygt hälften att de har arbetat heltid under majoriteten av sitt yrkesliv. Det finns emellertid stora skillnader mellan männen och kvinnorna i undersökningen. Av de tio män som intervjuats uppger samtliga att de har arbetat heltid under majoriteten av sitt yrkesliv. Av kvinnorna är det fyra av tio som arbetat heltid under majoriteteten av sitt yrkesliv. Av dessa kvinnor uppger många att de arbetat deltid under perioder när barnen var små eller för att de var trötta de sista åren före pension. Resterande andel kvinnor uppger att de arbetat deltid majoriteteten av sitt yrkesliv eller arbetat både del- och heltid.

I stort sett har alla kvinnor varit hemma eller gått ned i arbetstid i perioder, för att ta hand om barn och hem. Flera av kvinnorna har varit hemma med barn i väldigt många år. Många gånger har det inte setts som ett valbart alternativ att yrkesarbeta när barnen var små. Det var helt enkelt så det var, menar många:

Jag har arbetat deltid majoriteteten av mitt yrkesverksamma liv, det var så då, man skulle vara hemma och jag har sammanlagt varit hemma på heltid cirka 6 år.
Kvinna, 80 år, gift, har arbetat som vårdbiträde

Jag har varit hemma med barn i 13 år, det var inte aktuellt att inte vara hemma, det fungerade bra för oss och jag såg det som en fördel att kunna vara det.
Kvinna, 76 år, änka, arbetat i storkök

Även männen uttrycker att det inte fanns något alternativ till att kvinnan skulle vara hemma med barnen. Två av männen uttrycker det så här:

Nej, det gick inte på min tid, det var hustrun som var hemma med barnen.
Man, 79 år, gift, har arbetat som brandman/brandmästare

Nej jag har inte varit hemma med barn, det fick min fru ta hand om.
Man, 69 år, gift, har arbetat med anläggning

Några av kvinnorna uttrycker också att deltid var en förutsättning för att orka både yrkesarbeta och ansvara för barn och hem. Två av kvinnorna som arbetat deltid för att orka med sitt dubbelarbete säger så här:

Jag har varit hemma med barnen. Men deltidstjänsten var mindre för familjen och mer för att orka, det var ett tungt jobb.
Kvinna, 66 år, gift, har arbetat som vårdbiträde

Det var ett val jag gjorde att arbeta deltid för barn och hem och att orka.
Kvinna, 72 år, gift, har arbetat på förskola

I dag är det inte med nödvändighet enbart mamman som är hemma när barnen är små, men ändå lever normen kvar att det är kvinnan som har det primära ansvaret för barnen. Det visar sig tydligt i uttaget av föräldrapenningdagarna, där kvinnor tar ut drygt 75 procent av dagarna.

Mäns uttag av föräldrapenningdagar ökar långsamt över tid men det är ändå viktigt att undersöka den faktiska föräldraledigheten för kvinnor respektive män. När man gör det framkommer en bild där kvinnors frånvaro från arbetsmarknaden är betydligt längre i samband med att de får barn än vad antalet föräldrapenningdagar ger sken av. Kvinnor är föräldralediga på hel- eller deltid i 15,3 månader. Motsvarande siffra för män är 3,8 månader.⁶⁾

Då som nu, är det alltså kvinnorna som tar det största ansvaret för barn. Det får konsekvenser för deras deltagande på arbetsmarknaden och i förlängningen för deras pension.

Då som nu, kvarstår även diskussionen om frivillig och ofrivillig deltid. Bland dem som intervjuats finns både kvinnor som såg deltidsarbete som ett aktivt val och kvinnor som velat arbeta heltid men inte hade den möjligheten på deras dåvarande arbetsplats. Majoriteten av dem som hade en åsikt om huruvida deras deltidsarbete var självvalt eller inte ansåg att det var ett aktivt val. Samtidigt verkar det ha varit underförstått att kvinnor arbetade deltid när de hade barn. Några av kvinnorna resonerar så här:

På den tiden kunde man välja heltid/deltid samt var man skulle arbeta, de skrek efter folk. Men det var många som valde deltid utan att tänka oss för, vi ville vara hemma med våra barn. Tänkte inte på att det påverkade pensionen.

Kvinna, 65 år, gift, har arbetat som undersköterska

Arbetade deltid när barnen var små och när mannen levde, gick sen upp i heltid. Men det var inte helt lätt att få gå upp i heltid, det var inte en självklarhet att arbeta heltid.

Kvinna, 76 år, änka, har arbetat i storkök

Arbetade deltid 8-9 år när barnen var små, jag hade en heltidstjänst men omvandlade den till deltid på grund av familj.

Kvinna, 68 år, gift, har arbetat som undersköterska

Kanske skulle gått att få en heltidstjänst, men jag var gift och hade barn samt en liten butik, ville arbeta deltid.

Kvinna, 75 år, änka, har arbetat som barnskötare

Jag har valt att arbeta deltid, har funnits heltidstjänster att få.

Kvinna, 80 år, gift, har arbetat som vårdbiträde

6) Socialförsäkringsrapport (2013:9) s. 17-18.

Ofrivilligt eller frivilligt, i många av de yrken som Kommunal organiserar är deltid norm. I de kvinnodominerade yrkena i Kommunal arbetar nästan 60 procent deltid. I de mansdominerade yrkena i Kommunal ser det något bättre ut – där arbetar 35 procent av kvinnorna och 15 procent av männen deltid. Var tredje deltidsarbetande medlem i Kommunal säger att man hellre vill arbeta heltid om den möjligheten fanns på deras nuvarande arbetsplats.

På arbetsmarknaden i dess helhet arbetar ungefär var tredje kvinna och var tionde man deltid. Nästan 207 000 kvinnor och 71 000 män skulle hellre jobba heltid, men de arbetar deltid därför att lämpligt heltidsarbete saknas. Drygt 143 000 kvinnor uppger att de arbetar deltid för att ta hand om barnen. Bland männen är det cirka 18 000 som uppger att de arbetar deltid av denna orsak. Många kvinnor uppger också att arbetet är för fysiskt och/eller psykiskt krävande för att de ska orka arbeta heltid.⁷⁾

Några av kvinnorna uttrycker att det var svårt att få barnomsorg när barnen var små. Flera berättar att de arbetade som dagbarnvårdare, det som förr kallades dagmamma, när barnen var små för att få det att gå ihop. En välutbyggd barnomsorg är en förutsättning för att småbarnsföräldrar, framför allt kvinnor, ska kunna arbeta heltid.

Även om barnomsorgen är betydligt bättre utbyggd i dag än när de som intervjuades hade småbarn, finns det fortfarande problem. I rapporten Tid, makt och pengar konstateras visserligen att majoriteten av dagens föräldrar inte upplever barnomsorgens öppettider som ett hinder för att arbeta heltid. Samtidigt är andelen som inte kan arbeta heltid på grund av öppettiderna i barnomsorgen högre bland föräldrar i arbetaryrken, särskilt bland kvinnor.⁸⁾ Totalt 30 procent av Kommunals medlemmar med förskolebarn kan inte arbeta heltid utifrån de öppettider som barnens förskola har.⁹⁾ Det hänger säkert samman med att många av de yrken som Kommunal organiserar innebär oregelbunden arbetstid med både dag- och kvällspass och ibland även nattarbete.

Tvåsamhet är en förutsättning för att få ihop det ekonomiskt

De flesta av de pensionärer som intervjuats menar att de inte behövde göra stora livsförändringar när de gick i pension, samtidigt som de påpekar de att de inte kan leva samma liv som när de arbetade. De får "vända på slantarna" som de uttrycker det. Många berättar också att de inte skulle klara sig på sin allmänna pension, och att en förutsättning för att få det att gå ihop ekonomiskt är att de är två i hushållet:

7) www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Artiklar/Kvinnors-arbetsliv-mer-osakert/

8) LO (2014) s. 25.

9) Kommunal (2011) s. 7.

Nej, det var inte samma liv som innan jag kunde inte unna mig samma saker, jag har väldigt låg pension om det inte vore för maken och sparade pengar skulle det inte gå runt, lägenhetens hyra kostar mer än jag har i pension.

Kvinna, 72 år, gift, har arbetat på förskola

Det blev stor skillnad att gå i pension, jag skulle inte klara mig på bara min pension, det skulle bli fattighuset för de pengarna de skulle inte räcka till mer än hyran.

Kvinna, 70 år, gift, har arbetat med vård och städning

Jag har kunnat resa på grund av min man men vad skulle jag kunna göra på bara min lilla pension, ingenting.

Kvinna, 82 år, nybliven änka, varit hemmafru, har arbetat inom barnbespisning

Skulle jag vara ensam skulle det inte gå.

Kvinna, 66 år, gift, har arbetat som vårdbiträde

Skulle vara svårt, har gått ner i arbetstid en del, och jag är medveten om att det märks i pensionen men vi är två i familjen vilket underlättar.

Kvinna, 67 år, gift, har arbetat som vårdbiträde

Det är också intressant att konstatera att det inte bara är de äldre pensionärerna som uttrycker att de inte skulle klara sig ekonomiskt om de levde ensamma, utan även de yngre. De äldre pensionärerna befinner sig i ett mer förmånligt system än de yngre pensionärerna, samtidigt som de antagligen har jobbat mindre. De yngre pensionärerna befinner sig till större del i det nya pensionssystemet och har antagligen jobbat mer. Samtidigt uttrycker de yngre pensionärerna att det är svårt att leva på sin pension och att det krävs en äkta hälft för att klara sig.

Samtidigt som de kvinnor som är samboende uttrycker att det krävs två i hushållet för att klara sig uttrycker flera av dem som är ensamboende att de inte klarar sig enbart på sin pension. Två av kvinnorna berättar att de klarar sig tack vare ett arv respektive en privat sjukförsäkring:

Skulle verkligen inte klara mig på bara min pension, det blev ett platt fall att gå i pension och jag fick cirka 6 000, lever på ett arv från min mamma.

Kvinna, 69 år, skild, varit hemmafru, har arbetat som vårdbiträde

Ja, jag kan behålla samma levnadsstandard som innan men det är till mångt och mycket på grund av privat försäkring.

Kvinna, 68 år, ensamstående, har arbetat som mentalskötare/vårdbiträde

Om de intervjuade ska kunna unna sig lite guldkant i tillvaron, exempelvis att resa, förutsätter det att de är två i hushållet, att de har ärvt pengar eller att de har sparat. Själva pensionen räcker inte till detta. Det är inte överraskande att kvinnor som har arbetat i Kommunals yrken har mycket låga pensioner, vilket konstateras längre fram i rapporten.

Pensionsålder

Pensionärerna fick frågan när de gick i pension, och de flesta gick när de var mellan 62 och 65 år. Majoriteten av de intervjuade gick i pension när de fick gå enligt avtal – de gick inte tidigare men valde inte heller att arbeta längre.

Flera uttrycker att de var trötta och inte ville arbeta mer. Många av dem hade arbetat sedan 16-årsåldern. Åtta av de intervjuade valde dock att fortsätta arbeta timmar efter pensionen dels för att dryga ut pensionen, dels för att det var socialt att arbeta och att de kände sig pigga:

Får bara arbeta extra två år till, sen när det bara blir pension får jag snåla, men vi är två som kan hjälpas åt, jag har arbetat heltid ändå sen lumpen så gjort allt för att få den pensionen jag kommer få.

Man, 69 år, sambo, har arbetat som spårvagnschaufför

Skulle inte kunna ha det livet jag lever på pensionen utan att arbeta, den skulle inte täcka hyra, bensin, bil med mera, det skulle bli en stor skillnad och jag skulle få flytta.

Kvinna, 71, sambo, har arbetat som vårdbiträde och städerska

Orka jobba till 65?

Tio av de intervjuade gick i pension tidigare på grund av kroppssmärter och sjukdomar. Av dem hade åtta ersättning från sjukförsäkringen innan de gick i pension:

Började få ont i kroppen, det är ett tungt jobb, många tunga lyft.

Kvinna, 67 år, gift, har arbetat som kokerska

Blev sjukpensionär innan jag var 65, hade en utsliten kropp.

Kvinna, 71 år, gift, har arbetat som vårdbiträde

Hade kanske inte kunnat arbeta så mycket mer, är helt slut i kroppen, att jag varit sjukskriven och blev tvungen att arbeta deltid gör mycket för pensionen, skulle inte klara mig på bara min pension.

Kvinna, 70 år, gift, har arbetat med vård och städ

Att så pass många av de intervjuade gick i pension tidigare stödjer det som forskningen visar, nämligen att personer som arbetar i yrken som kräver mycket social kontakt med vårdtagare eller kunder, så kallade kontaktyrken, löper större risk att lämna arbetslivet i förtid, det vill säga före 65 års ålder.¹⁰⁾

I tider när fokus är att människor ska arbeta längre måste frågan ställas hur de som arbetar inom exempelvis vården ska orka arbeta fram till 65 år. De pensionärer som deltog i studien hade fått mer pension om de arbetat längre men detta verkar inte ha varit ett alternativ – för framför allt inte för kvinnorna.

Skulle inte kunna arbetat mer, jag har slitit ut kroppen, men får ändå lite pengar. Lever ekonomiskt, handlar billig mat och äter alltid hemma, ändå är det svårt och det skulle aldrig gå runt om jag var själv med min pension.

71 år, gift, har arbetat som vårdbiträde

Kanske hade kunnat arbeta mer om jag visste hur låg min pension skulle bli, men det är ett tungt arbete så osäkert om jag skulle orka.

Kvinna, 72 år, gift, har arbetat som vårdbiträde

Nej hade inte kunnat jobba mer med det jobbet, det var för tungt.

69 år, sambo, har arbetat med städning

10) Arbetsmiljöverket (2014:8), s. 4

Det var ett val jag gjorde att arbeta deltid (och vara hemma) för barn och sköta hem och för att orka. [...] Att jobba mer var inte ett alternativ, man orkar inte, ett tungt jobb, jag hade ont i kroppen och även maken hade kroppstungt jobb han var trött när han kom hem.

Kvinna, 72 år, gift, har arbetat på förskola, hemma med barn i 12 år

Inget att gå och gräma sig över, men samtidigt var jag inte under arbetslivet fullt medveten om vilka val jag gjorde.

Kvinna, 75 år, änka, har arbetat som barnskötare

Tänkte inte på att deltiden påverkade pensionen då, det var inget som pratades om.

Kvinna, 75 år, änka, har arbetat som städerska

Som redan har konstaterats såg kvinnorna dubbelarbetet inte som något val utan något som "bara var så". Vid pension var de trötta. Det verkar även ha funnits dålig kunskap om hur deltidsarbete påverkar pensionen.

3. Hur ser den ekonomiska situationen ut för kommunalare som är pensionärer?

Den här delen av rapporten bygger på statistik som tagits fram med hjälp av Statistiska centralbyrån (SCB). Först diskuteras den totala pensionen, därefter garantipensionen och avslutningsvis tjänstepensionen

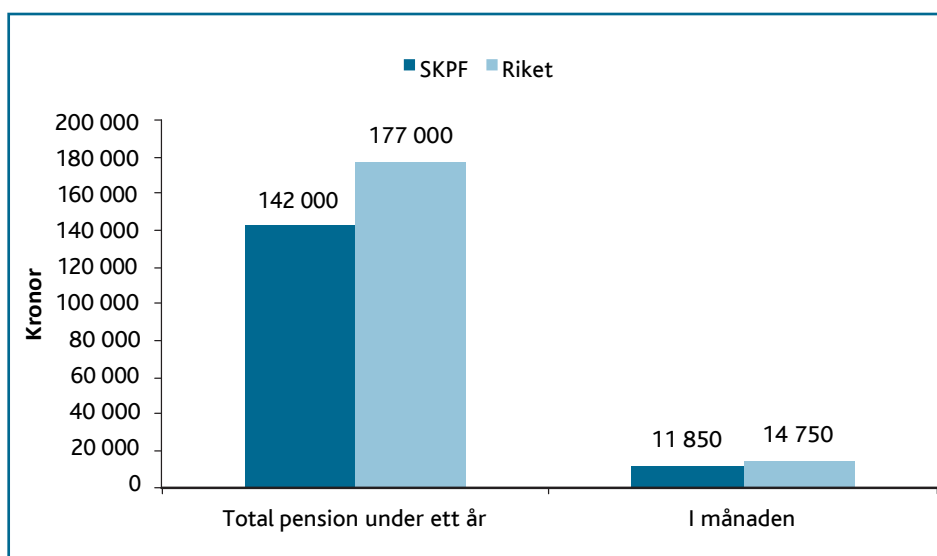
Den totala pensionen

I den totala pensionen ingår allmän pension, tjänstepension och privat pensions-sparande. Även garantipension kan vara en del av den allmänna pensionen men den diskuteras separat senare i detta kapitel. De siffror som redovisas gäller för alla som är 65 år eller äldre.

I vänstra delen av diagram 1 nedan redovisas den genomsnittliga totala pensionen per år för medlemmar i SKPF samt motsvarande siffra för riket. Diagrammet visar att under ett år får en SKPF-medlem i genomsnitt 142 000 kronor från allmän pension, tjänstepensionen och privat pensions-sparande. Motsvarande siffra för riket är 177 000 kronor per år.

För att få en bättre uppfattning om hur mycket det blir per månad redovisas den siffran i den högra delen av diagrammet nedan. Där kan man se att en SKPF-medlem i genomsnitt får ut 11 850 kronor per månad. Motsvarande siffra för hela riket är 14 750 kronor. Det skiljer alltså nästan 3 000 kronor i månaden mellan en SKPF-pensionär och en genomsnittlig pensionär. Siffrorna gäller före skatt.

Diagram 1.
Medelvärde av totala pension för dem som är 65 år och äldre, SKPF:s medlemmar och riket, kronor.

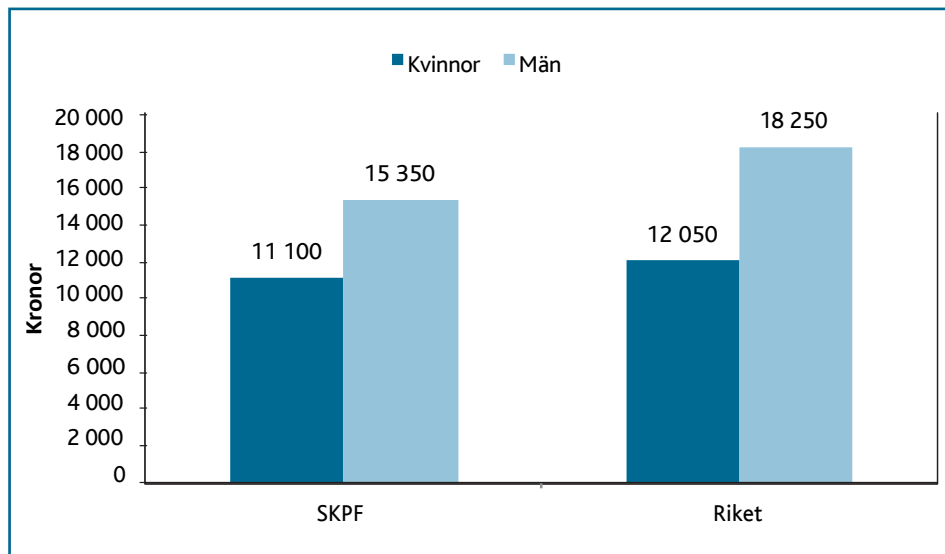

Källa: SCB och SKPF

I diagram 2 nedan redovisas vad kvinnor respektive män, uppdelat på SKPF och riket, har i pension per månad. Som framgår av siffrorna finns den stora skillnaden egentligen inte mellan SKPF och riket utan mellan kvinnor och män.

Intervjuerna med pensionärerna visar att många av kvinnorna har arbetat deltid, varit hemma länge med barn, kanske inte orkat arbeta fram till 65 års ålder och arbetat i yrken där lönerna varit låga. Eftersom livsinkomstprincipen gäller, framför allt för de yngre pensionärerna, är kvinnors låga pensioner i mångt och mycket ett utslag av ett ojämnt yrkes- och familjeliv.

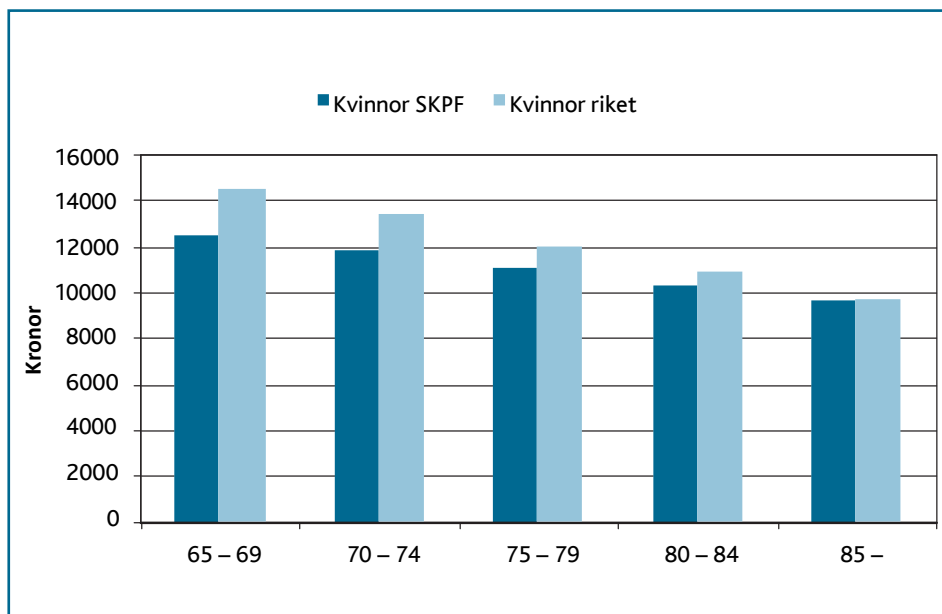
Diagram 2.
Medelvärde av total pension som månadsinkomst uppdelat på kvinnor respektive män som är 65 år och äldre, SKPF och riket, kronor.

Källa: SCB och SKPF

Jämför man kvinnor som är medlemmar i SKPF med kvinnor i riket är det framför allt i de yngre åldersgrupperna som inkomsten från pension skiljer sig åt, vilket framgår av diagram 3 nedan. I åldersgruppen 65 till 69 år får de som är kvinnor och medlemmar i SKPF strax över 12 000 kronor per månad före skatt, medan kvinnorna som tillhör gruppen riket har en pension på strax över 14 000 kronor i månaden i snitt. Högre upp i åldrarna närmar sig snittet för kvinnor i riket snittet för SKPF:s medlemmar, och i gruppen 85 år och äldre har båda grupperna lika lite i pension. I snittet för riket ingår även tjänstemännen, vilket antagligen drar upp siffrorna i de yngre åldersgrupperna eftersom de dels har arbetat heltid i större utsträckning, dels har haft högre löner än kvinnor i arbetaryrken.

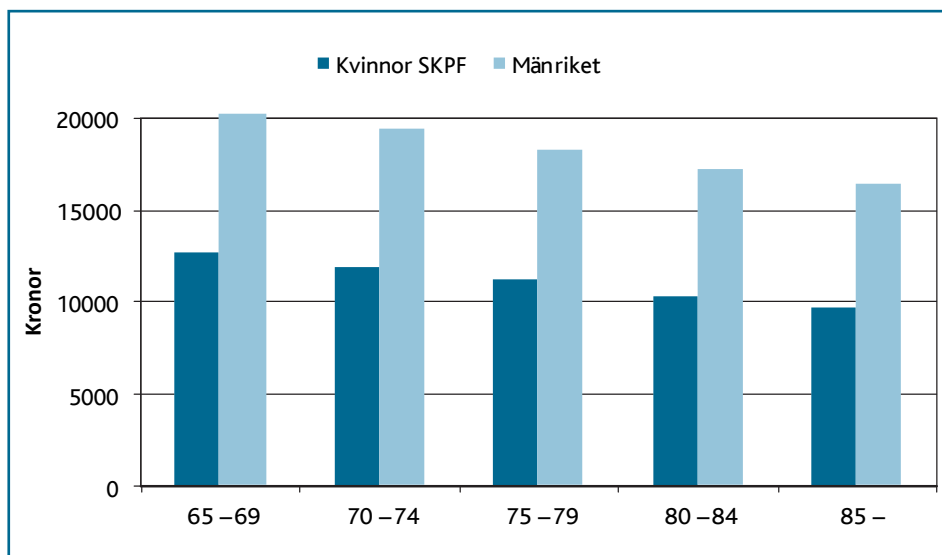
Diagram 3.
Medelvärde av total pension som månadsinkomst uppdelat på kvinnor och medlemmar i SKPF samt kvinnor i riket, kronor.

Källa: SCB och SKPF

Jämför man de två grupper där skillnaden i total pension är störst – kvinnor som är medlemmar i SKPF och män i riket – är skillnaden i total pension per månad stor. En genomsnittsman som går i pension får cirka 20 000 kronor i månaden medan en SKPF-kvinna som går i pension får strax över 12 000 kronor.

Diagram 4.
Medelvärde av total pension som månadsinkomst, uppdelat på kvinnor och medlemmar i SKPF samt män i riket, kronor.

Källa: SCB och SKPF

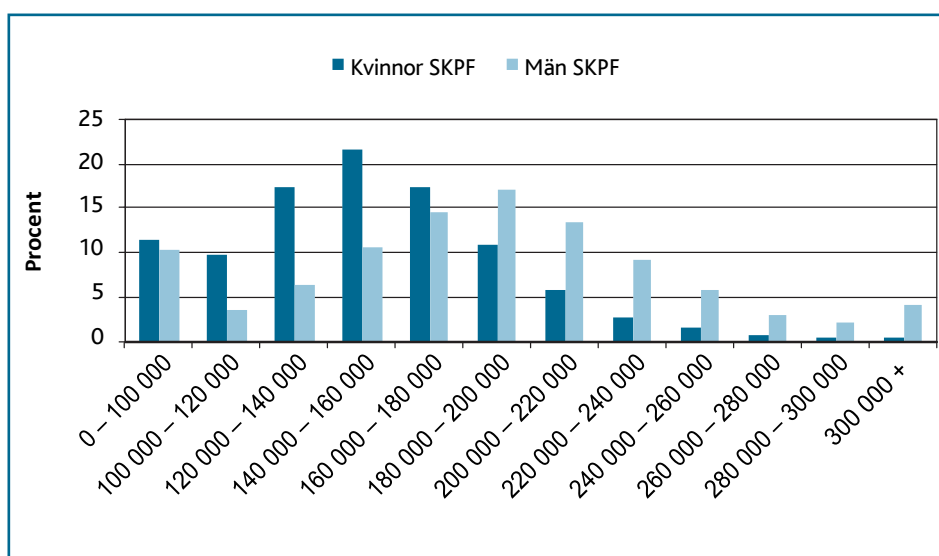
För att kunna säga något om situationen framöver för dem som snart blir pensionärer har åldersgruppen 65 till 69 år valts ut för en närmare studie, eftersom den åldersgruppen till större del befinner sig i det nya pensionssystemet. De har bara en liten del kvar i det gamla pensionssystemet.

Den statistik som redovisats hittills är genomsnittliga siffror. Där ingår alltså både de som har en betydligt lägre total pension än genomsnittet och de som har en betydligt högre total pension än genomsnittet. Det är därför intressant att studera hur den totala pensionen fördelar sig i olika inkomstgrupper: Har kvinnor som är medlemmar i SKPF cirka 140 000 kronor per år i total pension (det vill säga snittet) eller är det många som har antingen en mycket lägre inkomst eller en mycket högre inkomst?

I diagram 5 nedan redovisas fördelningen av den totala pensionen för åldersgruppen 65 till 69 år för SKPF:s medlemmar uppdelat på kvinnor och män. Där framgår det att de flesta av kvinnorna finns runt genomsnittet på cirka 140 000 kronor per år.

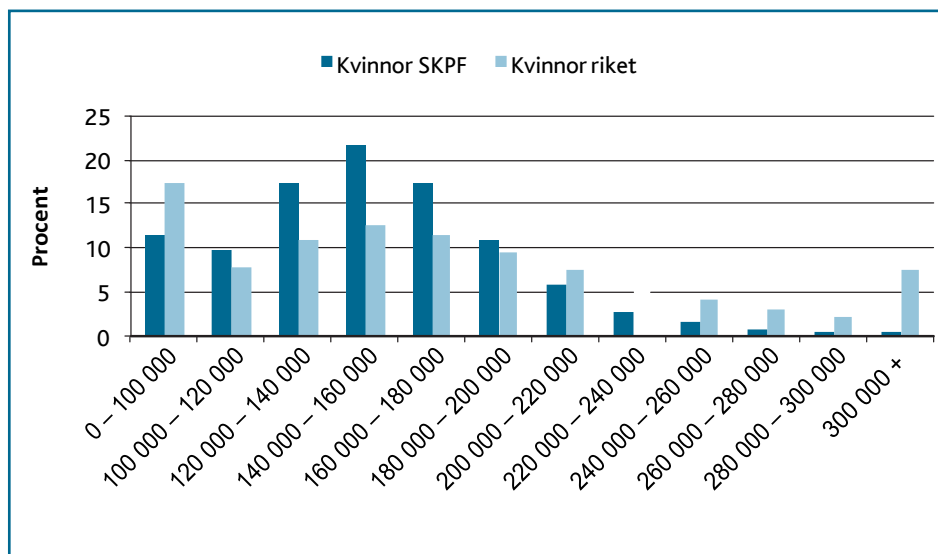
Nästan 12 procent av kvinnorna har mellan 0 och 100 000 kronor i total pension per år, där 100 000 kronor motsvarar cirka 8 350 kronor i månaden, medan majoriteten av kvinnorna i åldersgruppen ligger mellan 120 000 och 180 000 kronor per år. Männerna har en genomsnittlig inkomst som är högre än kvinnorna, men det är ändå 10 procent av männen som har 100 000 kronor per år eller mindre i inkomst från total pension. Däremot ligger majoriteten av männen i ett högre inkomstspann än majoriteten av kvinnorna. Det är även en högre andel män än kvinnor som har en betydligt högre inkomst än snittet i total pension. Drygt 6 procent av männen har en inkomst från sin totala pension på 280 000 kronor eller mer per år. Motsvarande siffra för kvinnorna är cirka 1 procent.

Diagram 5.
Fördelning av inkomst från total pension för åldersgruppen 65–69 år uppdelat på kvinnor respektive män i SKPF, kronor.

Källa: SCB och SKPF

Diagram 6.
Fördelning av
inkomst från
total pension för
åldersgruppen
65–69 år uppdelat
på kvinnor som
är medlemmar i
SKPF respektive
kvinnor i riket,
kronor.

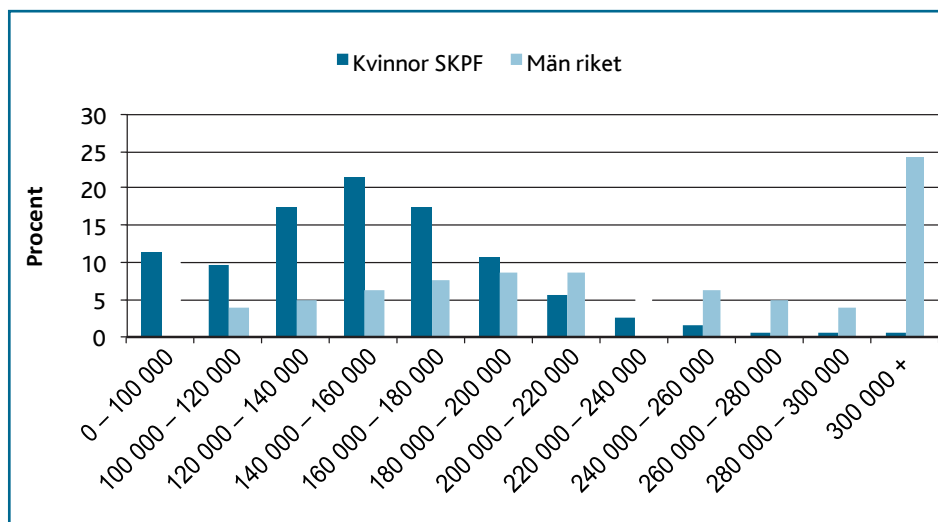

Källa: SCB och SKPF

I diagram 6 ovan redovisas inkomsten från den totala pensionen per år för kvinnor som är medlemmar i SKPF samt för kvinnor i riket. Av diagrammet framgår att andelen som har 100 000 kronor eller mindre i inkomst från total pension per år är högre bland kvinnorna i riket. Det beror antagligen på att den gruppen även inkluderar kvinnor som inte har arbetat alls och som därför har en mycket låg pension. Av de kvinnor som är med i SKPF har den största andelen arbetat, även om de många gånger arbetat deltid.

Jämför man kvinnor och medlemmar i SKPF med kvinnor i riket är det tydligt att de förstnämnda till största delen återfinns i den vänstra halvan av diagrammet, medan kvinnor i riket är mer jämt fördelade över de olika inkomstgrupperna. Även om tyngdpunkten för båda grupperna ligger mellan 0 och 200 000 kronor i total pension finns det en betydligt högre andel kvinnor i riket som ligger högre i inkomst än andelen kvinnor och medlemmar i SKPF. Det beror på att gruppen för riket även inkluderar dem som har haft höga inkomster och som därmed får högre pension.

Diagram 7.
Fördelning av
inkomst från
total pension för
åldersgruppen
65–69 år uppdelat
på kvinnor och
medlemmar i
SKPF respektive
män i riket,
kronor.

Källa: SCB och SKPF

Som framgått tidigare finns det stora skillnader i inkomst från total pension mellan kvinnor som är medlemmar i SKPF och män i riket. Kvinnorna återfinns framför allt i de lägre inkomstklasserna i den vänstra delen av diagram 7 på föregående sida. Männen är mer jämt fördelade över de olika inkomstgrupperna. Nästan var fjärde man i åldersgruppen 65–69 år har en inkomst från den totala pensionen på över 300 000 kronor per år.

De stora skillnaderna i total pension är en reflektion av ett ojämnt yrkesliv där kvinnor i betydligt större utsträckning än män arbetar deltid, har otrygga anställningar och har lägre löner. Kvinnor har också tagit det absolut största ansvaret för barn och hem. Visserligen har kvinnorna successivt ökat antalet arbetade timmar, och de deltar i dag i större utsträckning i arbetskraften än tidigare generationer har gjort. Samtidigt får de som nu är pensionärer fortfarande en del av sin pension från det gamla systemet vilket är mer fördelaktigt för dem som varit frånvarande från arbetsmarknaden under lägre perioder, eftersom systemet byggde på att man skulle ha arbetat 30 år och fick pension utifrån de 15 bästa åren.

Det gamla pensionssystemet fasas successivt ut. Personer födda 1953 är den sista kull som fortfarande kommer få en liten del av sin pension från det gamla pensionssystemet. Det bidrar till att den totala pensionsnivån faller i förhållande till pensionärernas slutlön, vilket också konstateras i Folksam rapport Vad blev det för pension 2014? Den rapporten visar att årskullen född 1938 fick 86 procent av sin slutlön i pension medan motsvarande andel för årskullen född 1946 var 77 procent.

Orsaken till att den totala pensionen faller som andel av slutlönen är att den allmänna pensionen successivt minskat från 61 procent av slutlönen för årskullen född 1938 till 49 procent för årskullen född 1946. Den högre procentuella allmänna pensionsnivån för de äldre årskullarna beror på att de får en större andel av sin pension beräknad enligt de mer förmånligare ATP-reglerna. Årskullen född 1938 omfattas endast till 20 procent av inkomstpensionssystemet medan resterande del av den allmänna pensionen beräknas enligt ATP-reglerna. För årskullen född 1946 har ATP-delen minskat till 40 procent. För att årskullen född 1946 ska få samma pensionsnivå som dem som är födda 1938 måste de arbeta längre.¹¹⁾

En annan orsak till att den totala pensionsnivån faller i förhållande till slutlönen är den positiva utvecklingen att människor lever allt längre, men det innebär å andra sidan att det pensionskapital som byggs upp ska räcka längre. Sedan pensionsreformen beslutades i mitten av 1990-talet och fram till 2014 beräknas medellivslängden enligt Pensionsåldersutredningen (SOU 2013:25) sammantaget ha ökat med 2,4 år för kvinnor och män. Det är en helt annan utveckling än den som förutsågs 1994 och som låg till grund för principbeslutet om det nya pensionssystemet. Den framskrivningen av SCB:s befolkningsprognos 1994 som gjordes då innebar att ökningen av medellivslängd skulle trappas av och helt avstanna en bit in på det nya seklet.

11) Folksam (2014), s. 5

Pensionsmyndighetens bedömning 2012 är att medellivslängden fortsätter att öka. Det pensionskapital som individen byggt upp fram till 65-årsdagen ska alltså räcka ett år längre när medellivslängden ökar med ett år. Dessutom minskar de så kallade arvsvinsterna något, eftersom antalet personer som dör före 65 års ålder med all säkerhet minskar när medellivslängden ökar.

En tumregel som Pensionsmyndigheten använder är att om den pensionssänkande effekten av en ökad medellivslängd helt ska motverkas genom att man arbetar längre måste två tredjedelar av den förlängda medellivslängden ägnas åt förvärvsarbete. Om medellivslängden ökar med ett år behöver man alltså arbeta åtta månader längre. Effekten av att börja arbeta ett år tidigare är bara en tredjedel så stor som om man slutar arbeta ett år senare.

Det går också att följa utvecklingen av den förväntade medellivslängden för olika utbildningsgrupper. Medellivslängden ökar för alla grupper, men ökningen är störst för gruppen med eftergymnasial utbildning och minst för gruppen med förgymnasial utbildning. Kvinnors förväntade medellivslängd är högre än mäns i alla utbildningsgrupper. Den förväntade medellivslängden är högst för kvinnor med eftergymnasial utbildning. Den klart svagaste utvecklingen visar kvinnor med förgymnasial utbildning för vilka den förväntade medellivslängdens ökning helt avstannat de senaste 10–15 år. Gruppen lågutbildade hinner därmed inte få ut vad de har betalt in i pensionssystemet. I stället får de bidra till att finansiera pensionerna för gruppen högutbildade, som i genomsnitt lever betydligt längre.

En viktig slutsats är att den grupp som har den minst förmånliga utvecklingen av medellivslängden också har sämst möjligheter att förhindra minskad pension genom att arbeta längre, eftersom möjligheterna att arbeta längre är mycket ojämnt fördelade mellan olika samhällsklasser.

Forskningen är enig om att personer med högre utbildning stannar i arbetslivet längre än lågutbildade. I rapporten Sambandet mellan arbetsmiljö och beslut att lämna arbetskraften konstateras att anledningen till att personer med högre utbildning stannar längre i arbetskraften är att dessa har bättre ergonomiska arbetsmiljöer och större kontroll över sin arbetssituation. Personer som arbetar i yrken som kräver mycket social kontakt med vårdtagare eller kunder, så kallade kontaktyrken, löper större risk att lämna arbetslivet i förtid, det vill säga före 65 års ålder. Forskningen pekar också på att kvinnor har högre sjukfrånvaro och större hälsoproblem och att de lämnar arbetslivet tidigare än män.¹²⁾

Många av Kommunals medlemmar arbetar i kontaktyrken och många är kvinnor. Att minska arbetsmängden eller öka bemanningen är exempel på åtgärder som skulle kunna förebygga en ohälsosam arbetsbelastning. Arbetsgivaren ska organisera och planera arbetet så att det ger kontroll över arbetssituationen och till socialt stöd. Det är viktigt att förutsättningar skapas så att anställda orkar arbeta till 65 års ålder – och även längre.

12) Arbetsmiljöverket (2014:8), s. 4.

Att omfördela kraven och drivkrafterna för att arbeta längre kommer sannolikt inte att räcka för att den genomsnittliga pensionsnivån ska kunna försvaras. Om avgifterna inte tillåts höjas får pensionsnivån bära hela risken om den kraftiga ökningen av arbetsvolymen som behövs inte blir verklighet. Då riskerar pensionsnivån att successivt bli allt lägre för majoriteten av dem som går i pension – inte bara för dem som har allra svårast att förlänga arbetslivet. Därför måste flera åtgärder göras samtidigt för att bibehålla eller höja pensionen.

Garantipensionen

Skillnaderna mellan kvinnors och mäns pension skulle egentligen vara större om inte garantipensionen fanns. Garantipensionen är en del av det allmänna pensionssystemet och den säkerställer att de pensionärer som tjänat lite under sitt yrkesliv, eller inte haft några inkomster alls, har en rimlig levnadsstandard. Tanken med garantipensionen är att pensionärer ska inte vara hänvisade till socialtjänstens prövning mot andra inkomster eller förmögenheter utan att det allmänna pensionssystemet ska ge en tillräcklig pensionsnivå. Det innebär att alla är garanterade en lägsta pensionsnivå; för dem som inte når upp till denna nivå ger garantipensionen en utfyllnad.

Medan förmånstaket i ålderspensionen är knutet till inkomstutvecklingen är garantipensionen prisindexerad. I detta låg ett principiellt ställningstagande när beslutet om nuvarande pensionssystem togs – att grundnivån för garantipensionen inte ska följa med i den allmänna standardutvecklingen. I takt med att realinkomsterna stiger blir allt färre beroende av utfyllnad från garantipensionen för att nå upp till miniminivån. Tanken med det är att gradvis stärka drivkrafterna till arbete, vilka försvagas för låga pensioner i och med att det sker en avräkning mot inkomstpensionen.¹³⁾

Full garantipension är 7 030 kronor per månad för den som är gift och 7 881 kronor per månad för den som är ogift.¹⁴⁾ Garantipensionen minskar med inkomstpension, tilläggspension, änkepension och viss utländsk pension. Den påverkas däremot inte om man har tjänstepension, kapitalinkomster eller privata försäkringar. Om de pensioner som minskar garantipensionen tillsammans överstiger 11 368 kronor per månad för den som är ogift eller 10 076 kronor per månad för den som är gift försvinner garantipensionen helt.¹⁵⁾

Även om garantipensionen är skattepliktig är denna pension, också när skatten är dragen, högre än beloppet för skälig levnadsnivå. En garantipensionär

13) Ds 2009:53, s. 39 – 41

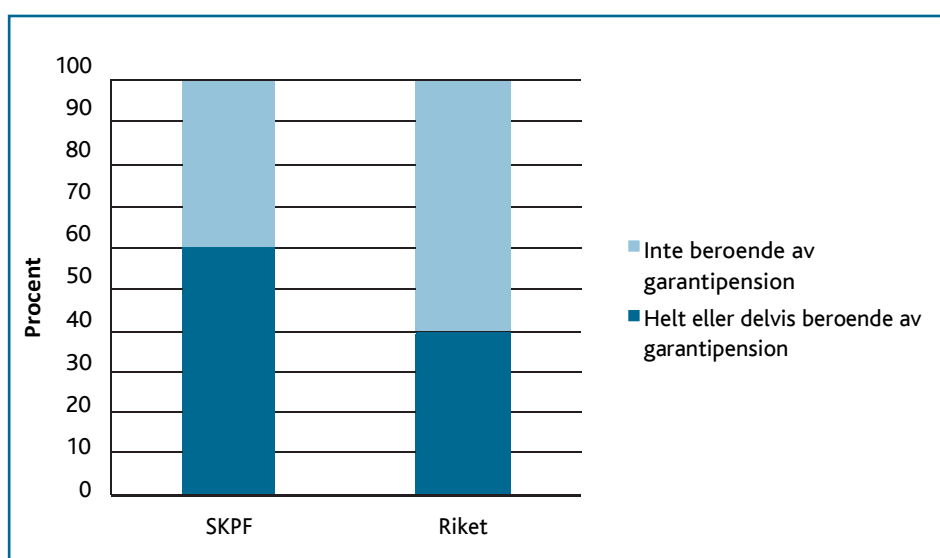
14) Som gift räknas även registrerade partners och sammanboende som har gemensamma barn eller tidigare har varit gifta med varandra. Som ogift räknas den som är skild eller änka/änkling.

15) www.pensionsmyndigheten.se/GarantipensionensStorlek.html

får dessutom aldrig mindre än en person med äldreförsörjningsstöd¹⁶⁾ i total nettosumma om de i övrigt har samma förhållanden.¹⁷⁾

Garantipensionen kan utbetalas först vid 65 års ålder. Därför redovisas här statistik för dem som är 65 år eller äldre. Som framgår av diagram 8 nedan är 60 procent av SKPF:s medlemmar helt eller delvis beroende av garantipension. För hela pensionärskollektivet är motsvarande siffra 40 procent. SKPF:s medlemmar ligger alltså högre än snittet i Sverige och det beror på att de tillhör den grupp i samhället som under sitt yrkesliv har haft låga löner och i stor utsträckning arbetat deltid. Även genomsnittet för riket ligger relativt högt, vilket hänger samman med att personer med låga inkomster och personer som inte arbetat alls ingår i denna grupp.

Diagram 8.
Andel av dem som är 65 år och äldre och som är helt eller delvis beroende av garantipension, SKPF och riket, procent.

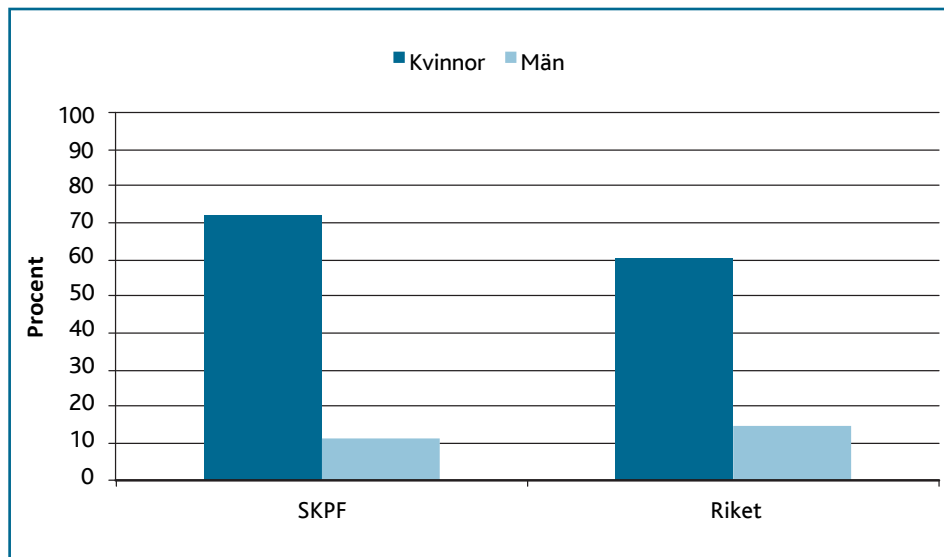
Källa: SCB och SKPF

Delar man upp statistiken upp på kvinnor och män blir mönstret tydligt. Av diagram 9 nedan framgår att kvinnor i betydligt större utsträckning än män är helt eller delvis beroende av garantipension. På riksnivå är cirka 60 procent av kvinnorna som är 65 år eller äldre beroende av garantipension; motsvarande siffra för kvinnor som medlemmar i SKPF är 70 procent. Låga löner och deltidsarbete gör att de inte når upp till golvet på egen hand, utan deras allmänna pension behöver kompletteras med garantipension. För männen ser situationen betydligt bättre ut: På riksnivå är cirka 15 procent helt eller delvis beroende av garantipension. Motsvarande siffra för SKPF är 11 procent. Att män i riket ligger en aning högre gällande garantipension beror antagligen på att även de som aldrig arbetat ingår i den gruppen.

16) Äldreförsörjningsstöd kan alla pensionärer som bor i Sverige få, om inkomstprövningen visar att de har behov av det.

17) <http://secure.pensionsmyndigheten.se/3085.html>

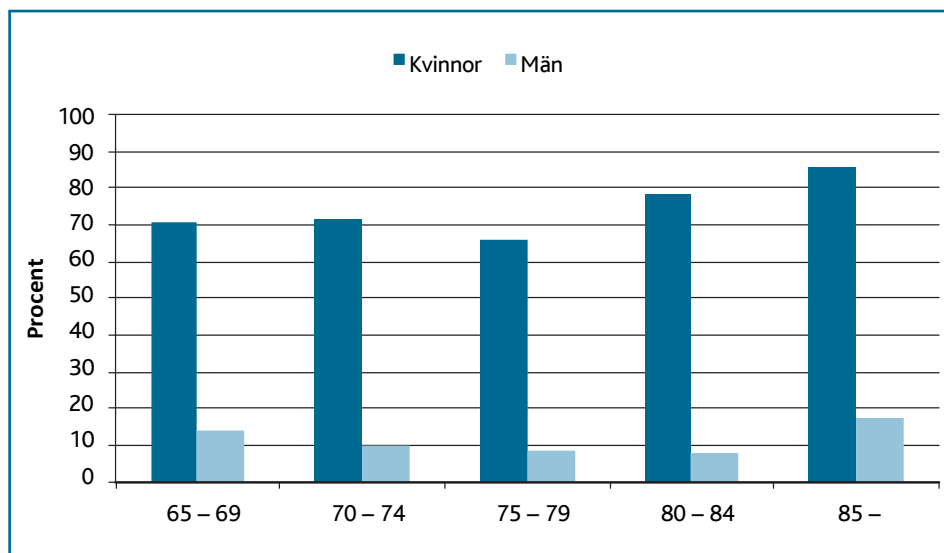
Diagram 9.
Andel av dem som är 65 år eller äldre som helt eller delvis har garantipension, uppdelat på kvinnor respektive män, SKPF och riket, procent.

Källa: SCB och SKPF

Jämför man kvinnor och män som är medlemmar i SKPF med varandra utifrån åldersgrupp är skillnaderna mycket stora. Cirka 12 procent av männen i åldersgruppen 65–69 år är beroende av garantipension medan motsvarande siffra för kvinnorna är 70 procent (se diagram 10 nedan). Det innebär antagligen att många av de kvinnor som i dag är medlemmar i Kommunal och snart ska gå i pension delvis kommer att vara beroende av garantipension. Att de äldre åldersgrupperna är beroende av garantipension beror dels hur deras arbetsliv har sett ut, dels på pensionssystemets utformning där de äldre generationerna delvis befinner sig i ett system som är utformat på ett annat sätt än det nya pensionssystemet.

Diagram 10.
Andel som är helt eller delvis beroende av garantipension utifrån åldersgrupp uppdelat på kvinnor respektive män, SKPF:s medlemmar, procent.

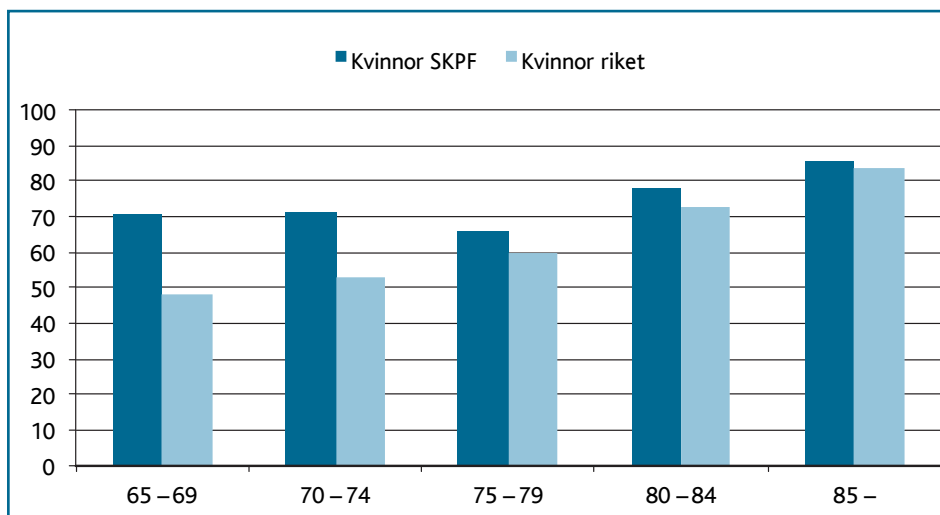

Källa: SCB och SKPF

Hur ser då rikssnittet ut för kvinnor som är pensionärer utifrån åldersgrupp?
Nästan 50 procent av de kvinnor som går i pension vid 65 års ålder är beroende

av garantipension. Sedan stiger andelen successivt i åldersgrupperna. Rikssnittet för kvinnor ligger lägre än snittet för SKPF:s kvinnliga medlemmar i samtliga åldersgrupper men det är fortfarande högt.

Diagram 11.
Andel kvinnor som helt eller delvis har garantipension utifrån åldersgrupp, SKPF och riket.

Källa: SCB och SKPF

Pensionen är i mångt och mycket en avspegling av yrkeslivet. Kvinnors utbredda deltidarbete under yrkeslivet, tillsammans med huvudansvaret för barn och hem, får konsekvenser för deras ekonomiska situation när de går i pension. Att 70 procent av SKPF:s kvinnliga medlemmar är beroende av garantipension skulle delvis kunna förklaras bort med att det framför allt är de äldre medlemmarna som har låga eller mycket låga inkomster och till viss del befinner sig i det gamla pensionssystemet. Men även de kvinnor som går i pension nu har haft så låga inkomster under sitt yrkesliv att de har hamnat i en situation där de delvis är beroende av garantipension, det vill säga den del av pensionen som är ett grundskydd för den som haft liten eller ingen arbetsinkomst under yrkeslivet.

I det gamla ATP-systemet fanns en möjlighet för den som haft låga eller inga inkomster alls i början av sitt yrkesliv att i pensionshänseende kompensera detta genom att senare i livet ha högre pensionsgrundande inkomster. Med livsinkomstprincipen i det nya systemet försvann den möjligheten. När pensionsreformen skulle sjösättas identifierades detta som ett jämställdhetsproblem, eftersom kvinnor tar ett större ansvar för barn och därmed har lägre inkomster än män. Enligt riksdagens mening skulle hänsyn tas till detta genom att pensionssystemets regler kompletterades så att pensionsrätt tjänas in för fiktivt beräknade inkomster, så kallade barnår.¹⁸⁾

I dag får den vårdnadshavare som har lägst inkomst fyra år extra per barn oavsett om det är kvinnan eller mannen som är hemma. Eftersom barnåren tillfaller den som har lägst inkomst är det oftast kvinnan som får det pensionsgrundande beloppet i tillägg. För att kvinnor, eller snarare den som är hemma med barn

18) Ds 2009:53, s. 35

oavsett kön, inte ska tappa allt för mycket i pension för att de är hemma kan en tanke vara att antingen utöka antalet år, höja beloppet eller göra båda delarna. Samtidigt handlar det inte om några större summor och få vet om att det finns något som heter barnår. Det är alltså inget alternativ att göra något åt detta, eftersom det inte hör till en modern jämställdhetspolitik att öka belopp som kan misstänkas bidra till att kvinnan väljer att stanna hemma i större omfattning än mannen.

En möjlig väg att förbättra för pensionärer som helt eller delvis är beroende av garantipension är att indexera garantipensionen efter reallöneutvecklingen, och inte som i dag efter prisutvecklingen. Eftersom garantipensionen är indexerad efter prisutvecklingen tappar den successivt i värde eftersom reallöneutvecklingen vanligtvis är högre än prisutvecklingen. Garantipensionen ligger dessutom utanför pensionsöverenskommelsen, vilket innebär att det är betydligt lättare att ändra i ersättningsnivån i det systemet än i själva pensionssystemet.

Samtidigt behöver det finnas ett respektavstånd mellan dem som har arbetat och dem som inte har arbetat vad det gäller hur mycket man får i pension, men följer både den allmänna pensionen och garantipensionen reallöneutvecklingen behålls avståndet, samtidigt som de som har det allra sämst ställt som pensionärer inte halkar efter den ekonomiska utvecklingen i samhället i samma grad som när garantipensionen är indexerad efter prisutvecklingen.

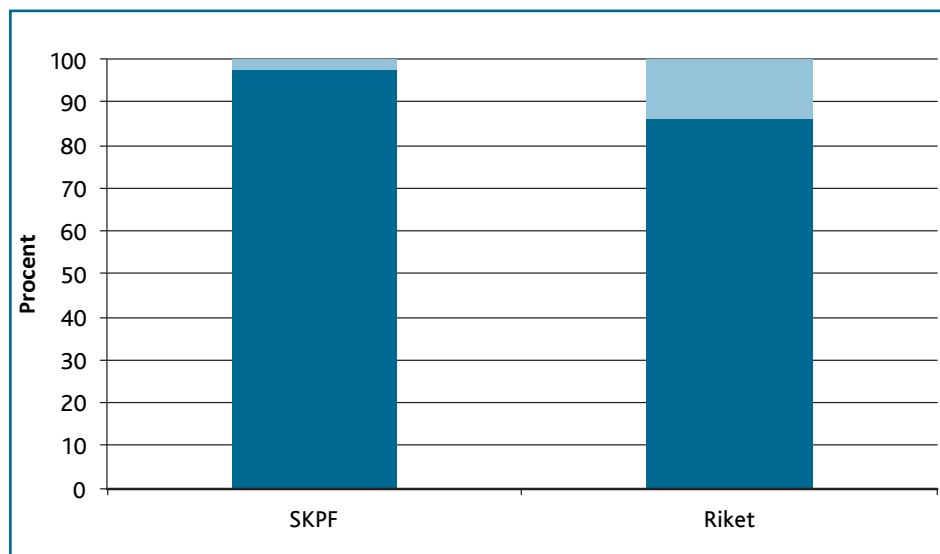
Tjänstepensionen

Utöver den allmänna pensionen har de allra flesta som arbetar tjänstepension (avtalspension) som regleras via kollektivavtal. Cirka 90 procent av Sveriges anställda har tjänstepension.¹⁹⁾ Av dem som är 65 år eller äldre har cirka 85 procent tjänstepension. För SKPF:s medlemmar är den andelen ännu högre – där har över 97 procent av medlemmarna tjänstepension. Att andelen med tjänstepension inom SKPF ligger högre än genomsnittet beror antagligen på att de som varit medlemmar i Kommunal har varit anställda på arbetsplatser där det finns kollektivavtal som reglerar tjänstepensionen.

Det är mycket positivt att en så pass hög andel har tjänstepension eftersom den är viktig för att höja den totala pensionen. Den kommer dessutom att bli allt viktigare längre fram när den allmänna pensionen förväntas falla. Att den ligger något lägre i riket än för SKPF:s medlemmar kan bero på att det totalt sett är färre arbetsplatser som har haft kollektivavtal och att fler antagligen inte har arbetat.

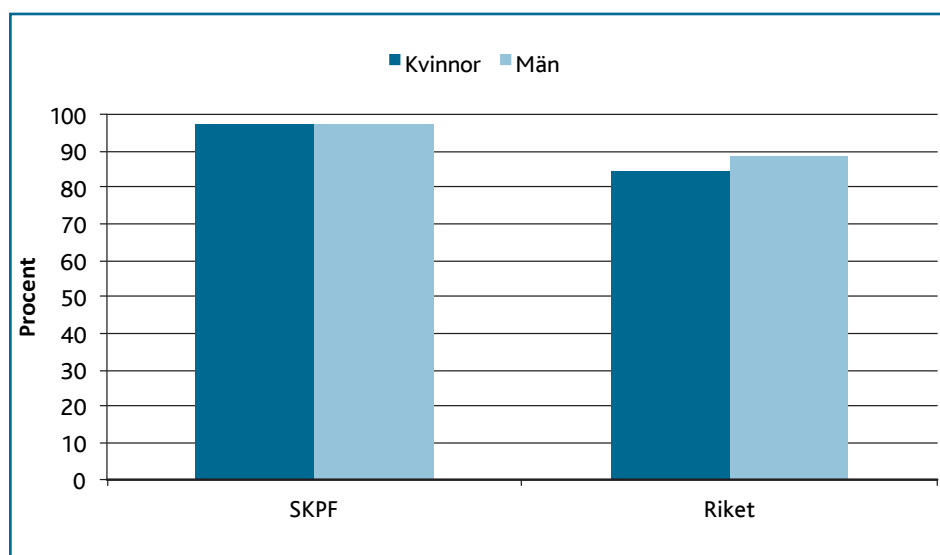
19) www.pensionsmyndigheten.se/Tjanstepensionen.html

Diagram 12.
Andel som är 65 år och äldre och som har tjänstepension, SKPF och riket, procent.

Källa: SCB och SKPF

Diagram 13.
Andel som är 65 år och äldre och som har tjänstepension uppdelat på kvinnor respektive män, SKPF och riket, procent.

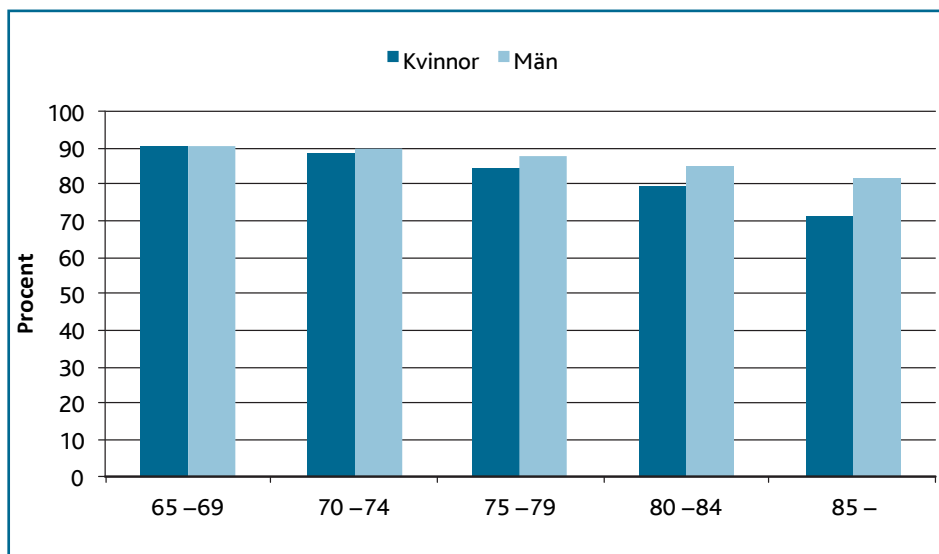

Källa: SCB och SKPF

Delar man upp statistiken för tjänstepension på kvinnor och män ser man att det är mycket små skillnader mellan SKPF:s kvinnliga och manliga medlemmar gällande den andel som har tjänstepension. För riket är andelen män som har tjänstepension i snitt något högre än andelen kvinnor men skillnaderna är trots allt mycket små.

Undersöker man alla pensionärer som är 65 år och äldre ser man små skillnader mellan kvinnor och män i riket gällande den andel som har tjänstepension. I de äldre åldersgrupperna är skillnaderna emellertid något större. Förhoppningsvis kommer kommande generationer kvinnor och män med tjänstepension ligga på samma nivå som dem som befinner sig i åldersgruppen 65 – 69 år.

Diagram 14.
Andel som är 65 år och äldre och som har tjänstepension, uppdelat på kvinnor respektive män, riket, procent.

Källa: SCB och SKPF

De stora skillnaderna gällande tjänstepension finns inte mellan andel som har tjänstepension respektive inte har det utan hur mycket kvinnor respektive män får ut i tjänstepension per månad. I genomsnitt får de kvinnor som är medlemmar i SKPF och har tjänstepension ut 1 900 kronor i månaden i tjänstepension. Motsvarande siffra för män som är medlemmar i SKPF är 2 650 kronor i månaden. På riksnivå skiljer sig det ännu mer mellan kvinnor och män. Kvinnor som har tjänstepension får ut 2 600 kronor i månaden; motsvarande siffra för män är 5 000 kronor i månaden, det vill säga nästan dubbelt så mycket som för kvinnorna.

I Folksam rapport Vad blev det för pension 2014? konstateras att det finns stora skillnader mellan kvinnor och män när det gäller hur mycket tjänstepension man får ut. Kvinnor födda 1946 fick i genomsnitt ut 3 700 kronor i månaden i tjänstepension. Männerna i samma årskull fick ut nästan dubbelt så mycket.²⁰⁾ Att dessa siffror skiljer sig åt från siffrorna ovan beror på att Folksam endast har tittat på en årskull. I siffrorna ovan ingår alla som är 65 år och äldre, där de äldre pensionärerna har lägre tjänstepension än de yngre. Däremot visar både Folksam siffror och den här rapporten att det finns en skillnad mellan kvinnor och män.

Samtidigt som nivån i det allmänna pensionssystemet sjunker kommer en allt större del av pensionen från tjänstepensionen. Kompensationsnivån har ökat från 17 procent av slutlönen för årskullen född 1938 till 21 procent för årskullen född 1946. Enligt Folksam talar mycket för att den allmänna pensionen kommer fortsätta att sjunka på grund av ökad livslängd. Fortsätter utvecklingen på samma sätt kommer den som är född 1995 bara att få 41 procent av slutlönen i allmän pension samtidigt som tjänstepensionen kommer att utgöra en större andel av den totala pensionen.²¹⁾

20) Folksam (2014)

21) Folksam (2014)

Att tjänstepensionen blir en allt större del av den totala pensionen slår framför allt mot dem som inte har tjänstepension eller som arbetar deltid. Inom det allmänna pensionssystemet kompenseras de som har låga inkomster, eller inga inkomster alls, genom att helt eller delvis få garantipension. För tjänstepensionen finns inget sådant omfördelande system, vilket slår bland annat mot kvinnor som arbetar i yrken, där deltid är regel snarare än undantag och där lönerna är låga. Att tjänstepensionen kommer att spela en allt större roll för kommande generationer som går i pension kan öka skillnaderna mellan kvinnors och mäns pensioner ytterligare.

Tjänstepensionen, liksom den allmänna pensionen, är avgiftsbestämd. Det innebär att det som en anställd betalar in är det som (mer eller mindre) kommer ut vid pension. Som redan konstaterats får kvinnor födda 1946 ut ungefär hälften av vad män födda samma år får ut i tjänstepension, och även om 90 procent av de kvinnor som går i pension nu har tjänstepension är skillnaderna mellan män och kvinnor stora.

En positiv utveckling, som är viktig när tjänstepensionen blir allt mer central, är att det inte finns någon åldersgräns för intjänande av tjänstepension i pensionsavtalet för dem som är födda 1986 eller senare och som arbetar för kommuner, landsting, regioner och arbetsgivarförbundet Pacta.²²⁾ Det innebär att även de yngsta anställda tjänar in till sin tjänstepension. Hittills i år innebär det att 84 000 personer födda mellan 1994 och 2001 tjänat in till sin tjänstepension. I många andra avtal finns det en åldersgräns, vanligtvis 25 år, vilket innebär att yngre anställda inte får någon avsättning till sin tjänstepension förrän de uppnått den ålder som står i avtalet.

En utmaning som Kommunal och SKPF ser för att upprätthålla att en så pass stor andel av den arbetande befolkningen har tjänstepension gäller upphandling av tjänster. De nya EU-direktiven om upphandling ger ett större handlingsutrymme för krav på kollektivavtal samt miljöhänsyn och social hänsyn vid offentliga kontrakt. Det är centralt vid upphandling av tjänster att det ställs krav på kollektivavtal för arbetet med det fackförbund som organiserar arbetstagarna i aktuell bransch, eller att anbudsgivaren tillämpar löner och anställningsvillkor som ligger på minst samma nivå som ett centralt kollektivavtal. Kravet ska gälla även om arbetet läggs ut på någon annan part. Det är ett sätt att skydda anställda så att de har kollektivavtal och därmed avsättning till tjänstepension.

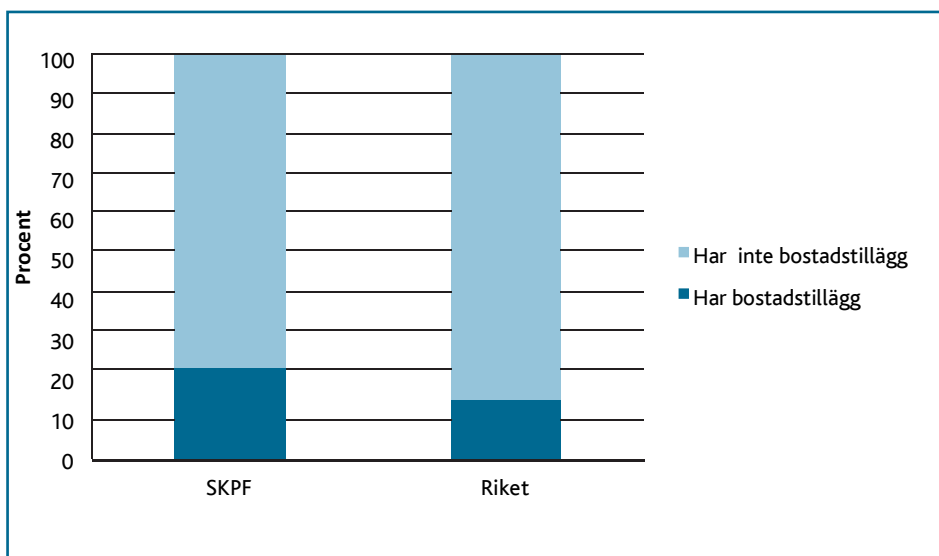
22) Pacta är en arbetsgivarorganisation för kommunalförbund och företag som – oavsett ägarform – tillämpar kommunala avtal.

4. Bostadstillägg

Bostadstillägg är ett tillägg till pensionen som man kan få för att betala en del av sitt boende. Man kan ansöka om bostadstillägg för bostadskostnaden oavsett om man bor i hyrd bostad, i bostadsrätt, i eget hus, på äldreboende eller på annat boende. Bostadstillägget är ett skattefritt inkomstprövat tillägg till ålderspensionen. Det påverkas av bostadskostnaden och inkomsten. För att ha rätt till bostadstillägg måste man vara över 65 år och ta ut hel pension. Bostadstillägg betalas ut med 93 procent av bostadskostnaden per månad för den del som inte överstiger 5 000 kronor för den som är ogift och för den del som inte överstiger 2 500 kronor för den som är gift. Bostadstillägget är skattefritt.²³⁾

Med tanke på att många av SKPF:s medlemmar har låga inkomster borde rimligtvis en hög andel ha bostadstillägg. Så är inte fallet. Som framgår av diagram 15 nedan har strax över 20 procent av SKPF:s medlemmar bostadstillägg. Motsvarande siffra för riket är 15 procent. Att inte fler har bostadstillägg kan bero på att många är samboende och tillsammans har pension och andra inkomster som gör att de inte är berättigade. En annan anledning kan vara att de som har rätt till bostadstillägget inte söker eftersom de inte vet om att det finns, eller eftersom att de vet att det finns men inte tror att de har rätt till det och tycker att det är krångligt att ansöka.

Diagram 15.
Andel som är 65 år och äldre som har bostadstillägg, uppdelat på SKPF:s medlemmar och riket, procent.

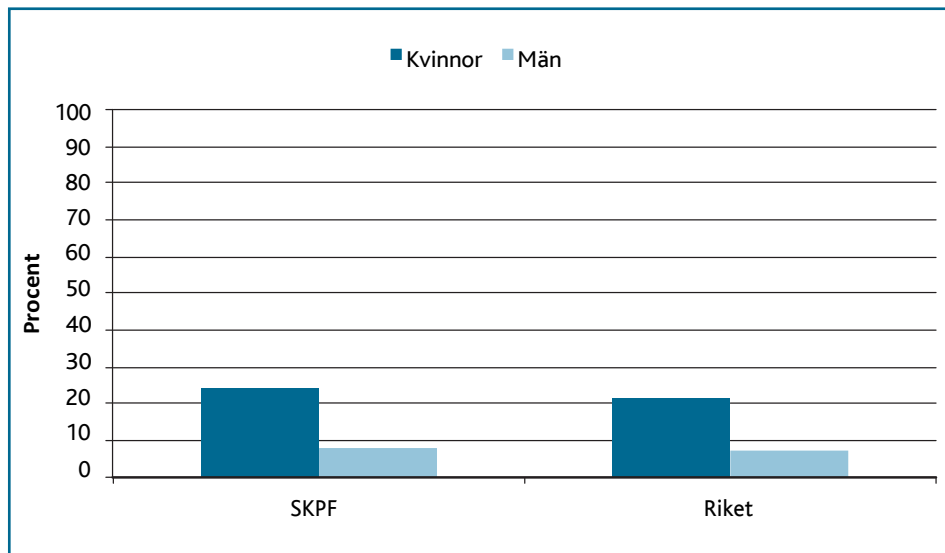
Källa: SCB och SKPF

Som framgår av diagram 16 på nästa sida är det framför allt kvinnor som har bostadstillägg; nästan 25 procent av kvinnorna som är medlemmar i SKPF har bostadstillägg. Dessa får i genomsnitt cirka 1 900 kronor i månaden utöver sin totala pension. Cirka 8 procent av SKPF:s manliga medlemmar har bostadstillägg. De får en något lägre summa än kvinnorna, cirka 1 500 kronor i månaden. Sett över riket har 22 procent av kvinnorna och 7 procent av männen bostadstillägg. De män

23) www.pensionsmyndigheten.se/22469.html

som har bostadstillägg får i genomsnitt ut lika mycket som de som är kvinnor och medlemmar i SKPF. Kvinnorna i riket däremot ligger något högre, cirka 2 300 kronor per månad. Att kvinnor och män i riket ligger något högre i gällande beloppet per månad i jämförelse med de som är medlemmar i SKPF beror på att den gruppen inkluderar dem som aldrig jobbat eller som har jobbat ytterst lite och som därför har rätt till en högre nivå.

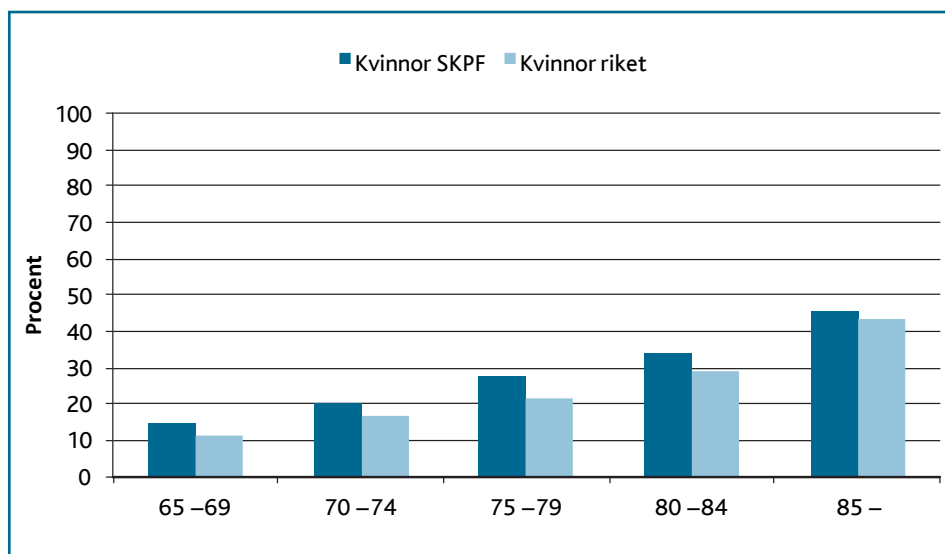
Diagram 16.
Andel som är 65 år och äldre och som har bostadstillägg, uppdelat på kvinnor respektive män, SKPF:s medlemmar och riket, procent.

Källa: SCB och SKPF

Diagram 17 nedan visar att SKPF:s medlemmar som andel ligger något högre än kvinnor i riket i samtliga fem åldersgrupper när det gäller bostadstillägget. Att det är fler av de äldre pensionärerna som har bostadstillägg kan bero på att den totala pensionen med tiden minskar liksom möjligheten att dryga ut sin pension genom att arbeta extra. Sparat kapital kan även ta slut över tid. En annan orsak kan vara att det är fler ensamstående bland de äldre pensionärerna.

Diagram 17.
Andel kvinnor utifrån åldersgrupp som har bostadstillägg, kvinnor och medlemmar i SKPF och kvinnor i riket, procent.

Källa: SCB och SKPF

Under 2008 genomförde Försäkringskassan en mörkertalsundersökning för att få fram hur många pensionärer som kan ha rätt till bostadstillägg utan att ha ansökt. Undersökningen visade att mörkertalet uppgick till drygt 65 000 personer, vilket motsvarar nästan 17 procent av antalet personer som är berättigade till bostadstillägget. Baserat på skattningen gick denna grupp miste om 899 miljoner kronor i bostadstillägg.

För att utreda hur mörkertalet ser ut utifrån ett mer aktuellt underlag har SCB på uppdrag av Riksrevisionen genomfört en ny mörkertalsundersökning. Den visar att mörkertalet fördubblats sedan den senaste undersökningen, vad gäller både antal personer som ingår i mörkertalet och det belopp som kunde ha beviljats. Antalet pensionärer som har rätt till bostadstillägg men inte får förmånen uppskattas i den undersökningen till drygt 140 000 personer, vilket motsvarar 37 procent av alla berättigade pensionärer. Gruppen beräknas gå miste om totalt 1,9 miljarder kronor. I likhet med tidigare mörkertalsundersökningar finns det vissa osäkerheter i skattningen och i materialet. Riksrevisionen framhåller dock att även om det finns osäkerheter i materialet visar resultatet att det finns ett betydande mörkertal för bostadstillägget och att det har ökat markant sedan 2008 års undersökning.²⁴⁾

Det är oklart varför inte fler ansöker om och får bostadstillägg. Ett sätt att få fler att pröva om de har rätt till bostadstillägg är att informera om tillägget i större utsträckning samt ytterligare förenkla ansökningsförfarandet. Pensionsmyndigheten har påbörjat ett arbete med att informera om bostadstillägget på olika sätt men ansökningsförfarandet kvarstår att förenkla.

24) Riksrevisionen (2013:7) s. 43–44.

5. Avslutande diskussion

Som rapporten visar finns det stora utmaningar för både nuvarande och kommande generationers ekonomiska situation som pensionärer. Som identifierats i rapporten behövs åtgärder dels inom ramen för yrkeslivet, dels inom ramen för pensions-systemet. Ytterst handlar de förändringar Kommunal och SKPF föreslår om att stärka kvinnors ekonomiska självständighet, både i yrkeslivet och som pensionärer.

Yrkeslivet

Den här rapporten visar att många kvinnor, i synnerhet kvinnor i arbetaryrken, har en betydlig lägre genomsnittlig pension än män. Eftersom pensionssystemet grundar sig på livsinkomstprincipen är den ojämslällda pensionen en avspegling av ett ojämslällt yrkesliv.

Detta är i första hand inte ett problem som kan lösas inom pensionssystemet utan det krävs även åtgärder inom yrkeslivet för att komma tillrätta med den ojämslällda pensionen.

Inom Kommunals kvinnodominerade yrken arbetar 57 procent av kvinnorna och 53 procent av männen deltid. Med andra ord drabbas även män i kvinnodominerade yrken av deltidsnormen. I de mansdominerade yrkena arbetar 33 procent av kvinnorna och 16 procent av männen deltid. Det finns en stark deltidnorm i kvinnodominerade yrken. Män arbetar heltid större delen av sitt yrkesliv medan kvinnor påbörjar sitt yrkesliv med att arbeta deltid. Visserligen finns det en rörelse från deltid till heltid för kvinnor under deras yrkesliv, men efter nästan 20 år i branschen arbetar fortfarande 40 procent av kvinnorna deltid. Kvinnors utbredda deltidsarbete får konsekvenser för deras löner.²⁵⁾

Inom Kommunals yrken skiljer sig den genomsnittliga medellönen åt mellan dem som arbetar deltid och dem som arbetar heltid. Räknas deltid- och heltidsarbetandes löner upp till heltid har de som arbetar heltid en högre medellön. Det innebär att kvinnor kan få upp sin inkomst dels genom att arbeta fler timmar, dels genom att heltidslönen blir högre. Därför är rätten till heltid central, inte minst för att den kommer att höja kvinnors löner.²⁶⁾

Jämslällda löner är en annan central faktor för att höja kvinnors pensioner. Den ovägda löneskillnaden mellan kvinnor och män var 13,4 procent 2013.²⁷⁾ I den siffran tas ingen hänsyn till kvinnors omfattande deltidsarbete utan allas löner har räknats upp till heltid. Att utan sakliga skäl betala en kvinna lägre lön än en man för lika eller likvärdigt arbete är förbjudet enligt diskrimineringslagen. Det

25) Kommunal (2014) s. 12–15.

26) Kommunal (2014) s. 16.

27) www.mi.se/publicerat/lonesskillnader-mellan-kvinnor-och-man/.

innebär att två individer som arbetar hos samma arbetsgivare har rätt till samma lön, om kraven i deras arbete i form av utbildning, ansvar och arbetsinsats bedöms som likvärdiga och arbetsgivaren inte kan motivera löneskillnaden på annat sätt. Denna typ av diskriminering kallas individuell diskriminering.

Lagen gäller dock endast personer som arbetar på samma arbetsplats. Problemet är att män och kvinnor i stor utsträckning har olika arbetsgivare. Yrken som i huvudsak innehas av kvinnor värderas systematiskt lägre än likvärdiga yrken som huvudsak innehas av män, trots att yrkena kan antas vara av lika värde avseende arbetets svårighetsgrad. LO:s årliga bearbetningar av SCB:s lönestatistik visar tydligt att avtalsområden och branscher med en majoritet kvinnor har betydligt lägre lön än avtalsområden och branscher där majoriteten är män. När det gäller den strukturella diskrimineringen mellan olika branscher skapar diskrimineringslagen inga förutsättningar att pröva denna diskriminering juridiskt. Frågan om jämställda löner ligger i alla förhandlande parters knä. Det är viktigt att de dominerande aktörerna på lönebildningsmarknaden ger besked om hur löneskillnaderna mellan kvinnor och män ska rättas till i kommande avtalsrörelser.

Ett annat utslag av det ojämsställda yrkeslivet är att kvinnor, framför allt i arbetaryrken, möter ett otryggare arbetsliv än män. På hela arbetsmarknaden är ungefär 316 000 kvinnor visstidsanställda. Motsvarande siffra för män är 247 000. Det betyder att av alla anställda kvinnor är 15 procent visstidsanställda; bland männen är andelen 11 procent. I arbetaryrken är 156 000 visstidsanställda (31 procent). Majoriteten av dem är kvinnor. Att vara visstidsanställd, oavsett kön, innebär omfattande deltidsarbete och lägre lön. Det påverkar möjligheterna att på sikt tjäna ihop till sin pension. Det är viktigt att normen på svensk arbetsmarknad är tillsvidareanställning på heltid.

För att öka kvinnors möjlighet till heltidsarbete krävs en normförändring där kvinnor inte tar det absolut största ansvaret för barn och hem. Under 2013 tog kvinnorna ut 75,6 procent av samtliga föräldrapenningdagar. Även om mäns uttag av föräldrapenningdagar ökar långsamt är det viktigt att undersöka den faktiska föräldraledigheten för kvinnor respektive män. Då framkommer en bild där kvinnors frånvaro från arbetsplatsen/arbetsmarknaden är betydligt längre i samband med att de får barn än vad som tidigare varit känt. Kvinnor är föräldralediga på hel- och deltid i 15,3 månader. Motsvarande siffra för män är 3,8 månader.²⁸⁾ Med andra ord innebär det att kvinnor i större utsträckning är lediga längre perioder än vad deras föräldrapenninguttag avspeglar medan mäns uttag i hög grad motsvaras av deras föräldrapenninguttag.²⁹⁾

En hjälp på vägen för att skapa en normförskjutning är att tredela föräldraförsäkringen. Det skulle innebära att förväntningarna på att kvinnor ska ta majoriteten av ansvaret för barn och hem skulle minska och att arbetsgivarna inte skulle utgå från att det framför allt är kvinnorna som stannar hemma med barn. Samtidigt måste en välfungerande barn- och äldreomsorg finnas på plats i samhället. När dessa välfärdstjänster inte fungerar är det ofta kvinnorna som tvingas att gå ner i arbetstid.

28) Socialförsäkringsrapport (2013:9) s. 17–18.

29) Socialförsäkringsrapport (2012:9) s. 14.

Som lyfts fram i rapporten är det positivt att människor lever allt längre. Det negativa är att medellivslängden är ojämnt fördelad mellan utbildningsgrupper. Pensionskapitalet ska räcka längre och för att pensionen inte ska sänkas allt för mycket behöver människor arbeta längre. Samtidigt har Kommunals medlemsgrupper sämst förutsättningar att arbeta längre. Det krävs en rad åtgärder på detta område, och i den här rapporten vill Kommunal och SKPF lyfta fram minskad arbetsmängd genom ökad bemanning för att förebygga en ohälsosam arbetsbelastning. Arbetsgivaren ska dessutom organisera och planera arbetet så att det ger kontroll över arbetssituationen. Det är viktigt att förutsättningar skapas så att anställda orkar arbeta längre.

Pensionssystemet

Att omfördela kraven och drivkrafterna för att arbeta längre kommer sannolikt inte att räcka för att den genomsnittliga pensionsnivån ska kunna försvaras. Om avgifterna inte tillåts höjas får pensionsnivån bära hela risken om den kraftiga ökningen av arbetsvolymen inte blir verklighet. Då riskerar pensionsnivån att successivt bli allt lägre för majoriteten av dem som går i pension – inte bara för dem som har allra svårast att förlänga arbetslivet. Därför måste flera åtgärder göras samtidigt för att bibehålla eller höja pensionerna.

Den demografiska utvecklingen har medfört att pensionerna sänkts jämfört med den nivå som ansågs önskvärd när man i mitten av 1990-talet bestämde att avgiften skulle vara 18,5 procent. För att i någon mån kompensera för denna sänkning, men framför allt för att minska risken för att pensionerna faller ytterligare, bör pensionsavgiften höjas enligt Kommunal. Höjningen bör ses som ett komplement till åtgärder som syftar till att förlänga arbetslivet. En höjning med en procentenhet medför att pensionerna ökar med 5–6 procent när höjningen får full effekt. Hur stor en avgiftsökning bör bli och i vilken takt den bör genomföras har Kommunal och SKPF inte tagit ställning till.

Det är viktigt att poängtera att en avgiftshöjning har ett pris och därför inte bör beslutas lättvindigt. En avgiftshöjning minskar löne- och konsumtionsutrymmet för de förvärvsarbetande, men det är inte dagens pensionärer som får höjda pensioner utan det är de förvärvsarbetandes framtida pensioner som höjs i takt med att den högre avgiften resulterar i att deras pensionskapital blir större. Fullt genomslag får en högre avgift först när den betalats under ett helt förvärvsliv. Den utdragna effekten gör att risken är minimal för att drivkraften att arbeta längre ska försvagas.

Utöver att höja avgiften finns det tre andra förslag som ligger inom statsbudgeten och som inte bara skulle förbättra för framtida pensionärer utan även för dem som är pensionärer i dag.

Det första förslaget rör garantipension. För att förbättra så att de som har sämst ekonomi som pensionärer inte ska halka efter ekonomiskt ser Kommunal och SKPF att det finns behov av att inkomstindexera garantipensionen. Bakom beslutet att

prisindexera garantipensionen fanns en ambition att gradvis stärka drivkrafterna till arbete. Trots det är 70 procent av SKPF:s kvinnliga medlemmar och hälften av alla kvinnor som går i pension helt eller delvis beroende av garantipension. När den allmänna pensionen faller i förhållande till slutlönen är det viktigt att se till att de som har låg pension inte får det sämre. För 2015 har Pensionsmyndigheten beräknat att inkomstpensionen ökat med 0,9 procent och garantipensionen med 0,2 procent.³⁰⁾ För dem som har låga pensioner innebär det att de får en mycket marginell ökning nästa år.

Samtidigt är det viktigt att behålla ett respektavstånd mellan dem som har arbetat och dem som inte har gjort det, men höjs avgiften kommer det fortfarande finnas ett avstånd mellan dem som inte har jobbat och dem som har arbetat deltid respektive heltid utifrån ett långsiktigt perspektiv.

Den borgerliga regeringen införde under sin tid vid makten en rad skattesänkningar för dem som arbetar, de så kallade jobbskatteavdragen. Om en pensionär och en anställd har en inkomst på 14 500 kronor betalar pensionären cirka 270 kronor mer i skatt.³¹⁾ För Kommunal och SKPF är det en princip att lön och pension ska beskattas på samma sätt. Det är också en fråga som många pensionärsorganisationer drivit. Nuvarande regering har aviserat att skatten ska sänkas för pensionärer så att pension inte beskattas högre än lön för inkomster upp till cirka 120 000 kronor per år. Skatten sänks även för pensionärer med inkomster upp till cirka 240 000 kronor per år. Sammanlagt sänks skatten med 1,98 miljarder kronor 2015. För en äldre pensionär med en årsinkomst på 120 000 kronor sänks skatten med cirka 250 kronor per månad, och för garantipensionärer sänks skatten med mellan 130 och 170 kronor per månad, beroende på civilstånd och ålder, enligt regeringens egna beräkningar. Nu återstår att se om denna förändring blir verklighet.

Som både Försäkringskassan och Riksrevisionen har identifierat finns det ett stort mörkertal gällande bostadstillägget. Enligt Pensionsmyndigheten har en rad åtgärder vidtagits för att informera mer, underlätta ansökningsförfarandet och hitta de pensionärer som kan ha rätt till tillägget. Det är positivt att en rad åtgärder planeras eller utreds för att fler som har rätt till ersättningen ska ha möjlighet att få den.

De allra flesta som arbetar på svensk arbetsmarknad har kollektivavtal på sina arbetsplatser. Det är viktigt att det förblir så av en rad anledningar. I ett pensionssammanhang är det viktigt att lyfta fram kollektivavtalets vikt som garant för tjänstepensionen. Tjänstepensionen kommer att bli allt viktigare framöver. Därför är det viktigt att vid all upphandling av tjänster och byggentreprenader ställa krav på att de anställda som utför arbetet lyder under kollektivavtal med en svensk facklig organisation som organiserar arbetstagarna i aktuell bransch, eller att anbudsgivaren kan visa att denna tillämpar löner och anställningsvillkor på minst samma nivå som ett centralt kollektivavtal som tillämpas i hela Sverige för motsvarande arbetstagare i den aktuella branschen. Detta ska gälla även om arbetet läggs ut på någon annan part och det ska säkerställas genom att det förs in som ett särskilt kontraktvillkor i upphandlingsavtalet.

30) www.pensionsmyndigheten.se/DinPension2015.html.

31) <http://pro.se/pension/Rattvis-skatt-nu/?id=9810>.

6. Krav

Kommunal och SKPF ställer gemensamt följande krav:

1. Inför rätt till heltid. Heltid ska vara en rättighet på arbetsmarknaden. På sikt ska heltidsanställning vara normen på svensk arbetsmarknad, i arbetaryrken såväl som i tjänstemannaryken.

2. Arbeta för jämställda löner. Den konkurrensutsatta industrin ska vara lönenormerande även fortsättningsvis, men värdediskriminerade och felavlönade kvinnodominerade yrken och branscher måste släppas fram och få löneökningar som gör att de kan komma i kapp männen.

3. Tredela föräldraförsäkringen. Kvinnor är föräldralediga på hel- eller deltid i 15,3 månader. Motsvarande siffra för män är 3,8 månader. För att öka kvinnors heltidsarbete krävs en normförändring där män tar ett större ansvar för barn och hem. En hjälp på vägen för att skapa en sådan normförskjutning är att en tredjedel av föräldrapenningdagarna öronmärks till vardera föräldern.

4. Förebygg ohälsosam arbetsbelastning. Att minska arbetsmängden eller öka bemanningen är exempel på åtgärder som kan förebygga en ohälsosam arbetsbelastning. Arbetsgivaren ska organisera och planera arbetet så att det ger kontroll över arbetsituationen. Det är viktigt att förutsättningar skapas så att anställda orkar arbeta längre.

5. Kräv kollektivavtal vid upphandling. Vid all upphandling av tjänster och byggtreprenader ska upphandlande myndigheter ställa krav på kollektivavtal med en svensk facklig organisation som organiserar arbetstagarna i den aktuella branschen, eller så ska anbudsgivaren kunna visa att denna tillämpar löner och anställningsvillkor som ligger på minst samma nivå som ett centralt kollektivavtal. Detta ska gälla även om arbetet läggs ut på någon annan part.

6. Stärk finansieringen av den allmänna pensionen. En åtgärd är att höja avgiften. Den demografiska utvecklingen har medfört att pensionerna sänkts jämfört med den nivå som ansågs önskvärd när det i mitten av 1990-talet bestämdes att avgiften skulle vara 18,5 procent. En höjning av avgiften kan i någon mån kompensera för denna sänkning och framför allt minska risken för att pensionerna faller ytterligare.

7. Inkomstindexera garantipensionen. Allt för många kvinnor är helt eller delvis beroende av garantipension. För att de inte ska halka efter i den ekonomiska utvecklingen i samhället bör garantipensionen följa löneutvecklingen.

8. Lön och pension ska beskattas lika. Lön och pension ska beskattas på samma sätt. Därför bör skatt på pension vara i nivå med skatt som betalas på löneinkomst.

9. Informera om och förenkla ansökningsförfarandet för bostadstillägget.

Riksrevisionen uppskattar att cirka 140 000 pensionärer har rätt till bostadstillägg utan att de får ta del av förmånen. Informationen om bostadstillägget måste förbättras och ansökningsförfarandet förenklas.

7. Litteraturförteckning

Arbetsmiljöverket (2014:8), Sambandet mellan arbetsmiljö och beslutet att lämna arbetskraften, ISSN 1650-3171

Blomberg E. & K. Niskanen (2013), Arbete och jämställdhet – förändringar under femtio år, SNS förlag.

Ds 2009:53, Detta är pensionsöverenskommelsen, Socialdepartementet, Regeringskansliet

Folksam (2014), Vad blev det för pension 2014? – En jämförelse mellan pension och slutlön för årskullarna 1938 till 1946.

Folksam (2014), Pressmeddelande: Kraftigt pensionsfall ger mindre än halva lönen i allmän pension – och allra sämst är det för kvinnorna.

Kommunal (2011), Alla andra hämtar tidigt – en undersökning av öppettider och tider för lämning och hämtning på förskolor.

Kommunal (2014), Halva arbetstiden, hela ansvaret – en rapport om kvinnors deltidarbete.

LO (2014), Sveriges jämställdhetsbarometer 2014 – Tid, makt och pengar.

Riksrevisionen (2014:13), Att gå i pension – varför så krångligt?

Socialförsäkringsrapport (2012:9), Föräldrapenning – analys av användandet 1974 – 2011, Försäkringskassan.

Socialförsäkringsrapport 2013:9, Ojämställd arbetsbörda – Föräldraledighetens betydelse för fördelningen av betalt och obetalt arbete, Försäkringskassan.

www.pensionsmyndigheten.se/Tjanstepensionen.html.

www.scb.se/sv/_Hitta-statistik/Artiklar/Kvinnors-arbetsliv-mer-osakert/.

www.expressen.se/debatt/ojamstallldhet-tills-doden-skiljer-oss-at/.

www.pensionsmyndigheten.se/22469.html.

<http://secure.pensionsmyndigheten.se/3085.html>.

www.mi.se/publicerat/loneskillnader-mellan-kvinnor-och-man/.

www.pensionsmyndigheten.se/DinPension2015.html.

<http://pro.se/pension/Rattvis-skatt-nu/?id=9810>.

Bilaga 1

Det nya pensionssystemet

År 1994 lades riktlinjer och principer fast för ett helt nytt ålderspensionssystem. Det fanns två anledningar till detta. Dels bedömdes det befintliga systemet med ATP och folkpension inte vara tillräckligt robust för att klara av de samhällsekonomiska och demografiska påfrestningarna.³²⁾ Dels uppmuntrade inte det gamla systemet i tillräcklig utsträckning till förvärvsarbete. För att få full ATP-pension krävdes 30 år med pensionsgrundande inkomster, men för hälften av dessa år kunde det räcka med väldigt låga inkomster. Det innebar att det inte fanns drivkrafter i systemet för att exempelvis gå från del- till heltid eftersom att det inte gav utdelning i form av en högre pension.³³⁾

Det nya pensionssystemet innebar en övergång från ett förmånsbestämt till ett avgiftsbestämt fördelningssystem som bygger på att pensionen bestäms av individens hela livsinkomst.³⁴⁾ Det finns inte heller någon utlovad nivå på pensionen förutsatt att man uppfyller vissa uppställda krav.

Utifrån de antaganden som gjordes om förväntad livslängd, arvsvinter och löne- och värdeutveckling beräknades att pensionen för en heltidsarbetande löntagare skulle motsvara 62 procent av slutlönen, det vill säga i nivå med vad det tidigare systemet presterade.³⁵⁾

Den ekonomiska stabiliteten skulle garanteras genom att frikoppla systemet från statsbudgeten och genom att det skulle innehålla bromsmekanismer i form av följsamhetsindex och automatisk balansering.³⁶⁾ Utgifter för garantipension och bostadstillägg samt betalningsansvar för efterlevnads- och sjukersättning är däremot en del av statsbudgeten. (Under rubriken Allmän pension på nästa sida finns mer information om hur den så kallade bromsen fungerar.)

Det nya pensionssystemets regler tillämpas fullt ut för dem som är födda 1954 eller senare. De som är födda före 1937 behåller det gamla systemets regler. För personer födda mellan 1937 och 1953 valdes en gradvis infasning genom att både gamla och nya regler tillämpas vid beräkning av pensionsförmånen, där de nya reglerna får större vikt ju yngre personen är.³⁷⁾

Pensionssystemet har sin grund i den fempartiöverenskommelse som träffades i januari 1994. Företrädare för de fem partier som står bakom pensionsöverenskommelsen, det vill säga Socialdemokraterna och de fyra borgerliga partierna, ingår i den så kallade pensionsgruppen. Gruppen har till uppgift att värna överenskommelsen samt vårda pensionsreformen och dess grundläggande principer.³⁸⁾ För regeringen innebär detta att den måste förhålla sig till att pensionssystemets utformning är mycket långsiktig och att systemet värnas av de fem partierna utifrån vad de kommit överens om.³⁹⁾

32) Ds 2009:53, s. 19.

33) Riksrevisionen (2014:13) s. 25.

34) Ds 2009:53, s. 30.

35) Folksam (2014) s. 3.

36) Riksrevisionen (2014:13) s. 25.

37) Ds 2009:53, s. 10-11.

38) Riksrevisionen (2014:13) s. 28.

39) Riksrevisionen (2014:13) s. 28.

Pensionssystemets grunder

Nuvarande pensionssystemet består av tre delar: den allmänna pensionen, tjänstepension och privat sparande. Utöver det kan en pensionär även ha rätt till bostadstillägg.

Allmänna pensionen

Den allmänna pensionen består av inkomstpension och premiepension. Varje år avsätts 18,5 procent av den pensionsgrundande inkomsten (lön och andra skattepliktiga ersättningar upp till 7,5 inkomstbasbelopp) till den allmänna pensionen, varav 16 procent till inkomstpension och 2,5 procent till premiepension. Inkomstpensions storlek beror på hur mycket som samlats in när pensionen ska betalas ut, hur länge årskullen beräknas leva efter uttag av pension och hur inkomstutvecklingen har varit i samhället. Hela livsinkomsten ligger till grund för individens framtida pension.

Inkomstpension betalas ut efter ansökan från och med den månad den försäkrade fyller 61 år. Alla som arbetat och bott i Sverige får allmän pension. Även inkomster som till exempel arbetslöshetsersättning, inkomstrelaterad sjuk- och aktivitetsersättning samt föräldrapenning är pensionsgrundande.

För inkomstpensionen bestäms värdeförändringen normalt av den genomsnittliga årliga ökningen av de förvärvsarbetandes inkomster. Om tillgången i systemet är mindre än skulderna aktiveras balanseringen, den så kallade bromsen, och värdeförändringen bestäms då i stället av ett balansindex. Balansering i systemet kan exempelvis uppstå om de samlade pensionsgrundande inkomsterna sjunker på grund av hög arbetslöshet samtidigt som genomsnittsinkomsten växer. Då ökar pensionsskulden snabbare än avgiftsunderlaget.⁴⁰⁾

I den allmänna pensionen ingår även garanti- och tilläggspension. Garantipensionen är ett grundskydd för dem som haft liten eller ingen arbetsinkomst under livet, och den betalas ut via statsbudgeten. Den betalas ut först vid 65 års ålder och för att få full garantipension krävs att man har bott minst 40 år i Sverige. Garantipensionen blir lägre om individen har inkomstgrundad pension.

Tilläggspensionen berör personer födda före 1938 som har pension från det gamla ATP-systemet, och personer födda mellan 1938 och 1953 som har pension från både det gamla ATP-systemet och det nya pensionssystemet.⁴¹⁾

Tjänstepension

Förutom allmän pension har strax under 90 procent av Sveriges anställda tjänstepension genom sin arbetsgivare. Tjänstepensionen är ett försäkringsparande till pensionen som omfattar anställda på de flesta arbetsplatser. På kollektivanslutna arbetsplatser ingår tjänstepensionen

40) Riksrevisionen (2014:13) s. 27.

41) Riksrevisionen (2014:13) s. 27.

automatiskt och betalas av arbetsgivaren. Tjänstepensionsförmånerna regleras i huvudsak genom överenskommelser mellan arbetsmarknadens parter i centrala avtal. Arbetsgivare som inte är kollektivavtalsanslutna kan också teckna avtal om tjänstepension, dessa avtal kallas individuell tjänstepension.⁴²⁾

De fyra större avtalsområdena har förhandlat fram olika pensionsplaner. Det gör att villkoren och förmånerna i viss mån skiljer sig åt, men en övergripande likhet för de större avtalen är att 4,5 procent av lönen avsätts till pensionen upp till inkomster som motsvarar 7,5 inkomstbasbelopp. Över denna lönenivå (cirka 35 500 kronor i månaden 2014) avsätts i stället 30 procent av lönen på överstigande belopp. Även inom tjänstepensionsområdet har pensionssparandet i allt större utsträckning övergått från att ha varit förmånsbaserat till att bli avgiftsbaserat.⁴³⁾

Privat pensionssparande

Det privata pensionssparandet bestäms av varje enskild individ. Sparandet uppmuntras med ett allmänt skatteavdrag som för närvarande uppgår till maximalt 12 000 kronor per år. En privat pensionsförsäkring får normalt sett inte betalas ut förrän efter 55 års ålder.⁴⁴⁾ Regeringen aviserade i budgeten för 2015 att avdraget för privat pensionssparande ska sänkas från 1 000 till 150 kronor per månad, samt att man 2015 avser återkomma med ett förslag om helt slopad avdragsrätt från 2016.⁴⁵⁾

Bostadstillägg

Bostadstillägg är ett skattefritt inkomstprövat tillägg till den allmänna pensionen. Det påverkas av bostadskostnaden och inkomsten. Man kan ansöka om bostadstillägg för bostadskostnaden oavsett om man bor i hyrd bostad, i bostadsrätt, i eget hus, på äldreboende eller på annat boende. Vid låga inkomster kan bostadstillägg betalas ut även om det finns tillgångar i hushållet. För den som är gift, sambo eller registrerad partner är det de gemensamma inkomsterna och tillgångarna som påverkar bostadstillägget. Man måste vara över 65 år och ta ut hel pension för att kunna få bidraget.⁴⁶⁾

42) Riksrevisionen (2014:13) s. 27.

43) Riksrevisionen (2014:13) s. 27.

44) Riksrevisionen (2014:13) s. 27.

45) <http://www.regeringen.se/sb/d/19563>.

46) <https://secure.pensionsmyndigheten.se/BTP.html>.

Den svenska arbetsmarknaden förändras. Otrygga anställningar blir allt vanligare.

Anställda som känner sig otrygga vågar inte ställa krav på att lagar och avtal följs eller säga ifrån när något är fel på jobbet. Det får allvarliga konsekvenser för kvalitén på välfärdstjänsterna. Är det här okej? Det tycker inte Kommunal. På vårt digitala forum är det fritt fram för alla som arbetar inom välfärden att dela med sig av sina berättelser – anonymt och utan risk för att hängas ut eller stämplas som besvärliga. Ta del av Kommunals medlemmars vardag på paardethaerokej.se

Kommunal.